

**PIETER HOEXUM
LIEKE KNIJNENBURG
MARTIJN DE WAAL
DÉSANNE VAN BREDERODE
GOVERT DERIX**

**FILOSOFEN
AGENDEREN
DE
STAD**

**NAOMI JACOBS
GERARD DE VRIES
WILLEM SCHINKEL
DAAN ROOVERS
JAN-HENDRIK BAKKER**

**MET EEN VOORWOORD VAN EBERHARD VAN DER LAAN
EN INLEIDING VAN HANS PETER BENSCHOP**

FILOSOFEN AGENDEREN DE STAD

HET KAN

VER

KE

REN

**Eberhard
van der Laan**

“Het kan verkeren” is een bekende zinspreuk van de Amsterdamse dichter G.A. Brederoo (1585-1618) en die zoveel betekent als “het kan veranderen, de dingen blijven niet zoals ze zijn.” Het is dan ook nog geen 50 jaar geleden dat de Nederlandse steden leegliepen. Verval en verloedering van de steden waren het gevolg. Het uitgebreide oeuvre van de fotograaf en cineast Ed van der Elsken (1925-1990) werpen een goede blik op de rauwe stedelijke werkelijkheid van toen. Aan het einde van de jaren 80 keerde gelukkig het tij voor de steden. Niet in de laatste plaats door de stadsvernieuwing die in die jaren in veel Nederlandse steden op gang was gekomen. Vele miljarden zijn er destijds door de Nederlandse samenleving geïnvesteerd in onze steden, waardoor die – met name de grootste – gered bleven. De stedelijke bevolking begon weer voorzichtig te groeien. Sinds de jaren 90 is er sprake van een renaissance van de stad. Nederland is de afgelopen 25 jaar dan ook sterk verstedelijkt en in 2025 zal naar verwachting 87 procent van de bevolking in de stad wonen en in 2050 ruim 90 procent.

Ook buiten Nederland is de opbloei van steden te zien en dat uit zich in de opkomst van megametropolen met tientallen miljoenen inwoners. De geglobaliseerde economie, waarin groei structureel lijkt, speelt hierin een belangrijke aanjagende rol. Maar sinds 2008, waarin de ene crisis na de andere (financiële, economische, geopolitieke) crisis zich ontpopte, hebben we kunnen ervaren dat ook in een ‘global economy’ groei niet vanzelfsprekend is en de kwetsbaarheid veel groter is dan werd verondersteld. Een kwetsbaarheid die leidde en nog steeds leidt tot armoede in grote lagen van de wereldbevolking. Er is daarbij in veel steden sprake van economische en financiële ongelijkheid tussen diverse groepen mensen; Het kan dus verkeren!

De vraag die daarmee steeds belangrijker wordt is; “Wat voor (stedelijke) samenleving willen wij (in Nederland en in Europa) zijn en hoe gaan wij, als mensen, met elkaar om (in Nederland en in Europa)?” Een fundamentele, daarmee ingewikkelde maar niet minder actuele vraag in de context van een onbekende steeds sneller veranderende toekomst. Een vraag ook, die tot nu toe in het discours over de steden soms wordt vermeden. Het is immers comfortabeler om het te hebben over techniek en succes; over circulariteit en smart cities bijvoorbeeld.

Maar ik ken geen enkele burgemeester ter wereld die zich niet een burgervader van een smart city acht.

Ik constateer dat er gezien die onbekende en steeds sneller veranderende toekomst een verlangen aan en streven naar wijsheid en kennis bestaat die de waan van de dag weet te overstijgen, kortom aan Wijsbegeerte. In deze publicatie vindt u een fine fleur van de actuele filosofische rijkdom in ons land; van jong tot oud, mannen en vrouwen. Filosofen die wel de actuele, fundamentele en pijnlijke vragen durven verkennen. Filosofen die de stad elk op hun eigen manier agenderen door kritische vragen en heikle stedelijke vraagstukken aan de orde te stellen. De filosofische beschouwingen in deze publicatie zullen u echter geen gemakkelijke antwoorden geven, maar maken u wel wijzer. Kortom lees, geniet en deel deze publicatie!

E.E. van der Laan

Burgemeester van Amsterdam
voormalig voorzitter Denktank Agenda Stad

2

HET KAN VERKEREN

Eberhard van der Laan

5

INLEIDING

Hans Peter Benschop

11

VOORBIJ DE BUITENWIJKBLUES

Pieter Hoexum

17

**DE DIVERSE STAD EN HET GEVAAR
VAN TOLERANTIE**

Lieke Knijnenburg

23

DE STAD IS (G)EEN ALGORITME

Martijn de Waal

29

INSPIRATIE – MAAR WAARTOE?

Désanne van Brederode

35

SERENOPOLIS, DE ONBEWOLKTE STAD

Govert Derix

41

MIXOFOBIE EN DE STAD

Naomi Jacobs

47

POLIS ZONDER POLITIEK?

Gerard de Vries

53

**WAT IS ER PUBLIEK
AAN DE NUMERIEKE STAD?**

Willem Schinkel

59

HET STEDENBOUWEND DIER

Daan Roovers

65

**DE STAD MOET OP ZOEK
NAAR HAAR PLAATS**

Jan-Hendrik Bakker

**Inleiding
bij**

FILOSOFEN AGENDEREN DE STAD

**Hans Peter
Benschop**

“Onze steden en de stedelijke regio’s nog beter benutten als groeimotor van de economie. Dat is de ambitie van Agenda Stad.” Dat is de eerste zin van de factsheet over het programma Agenda Stad^{1*}. De tien filosofen in deze bundel stellen vragen bij die ambitie. Zij hebben zich over de stad gebogen en formuleren andere opgaven. Die gaan over ontmoetingen met vreemden, over macht, over leven in een schijnbaar tijdloze ruimte, over natuur en nieuwe technieken. Ze gaan niet over het ‘benutten’ van steden, maar over de stad als samenleving.

De Agenda Stad is ontstaan na een analyse van de concurrentiepositie van Nederland. Kern daarvan is dat ons land minder concurreert dan mogelijk omdat we relatief kleine steden hebben. We missen de agglomeratiekracht van bijvoorbeeld London, Parijs of Frankfurt.

Deze analyse riep en roept verschillende discussies op. De eerste discussie gaat over de schaal van de stedelijke netwerken in Nederland. Misschien ontstaat er meer agglomeratiekracht als we ons land als één stad of stedelijk netwerk laten functioneren: Groningen als buitenwijk van Amsterdam. Maar wellicht moeten we ook kiezen, bijvoorbeeld voor de Randstad of Amsterdam en Eindhoven.

Een andere discussie gaat over de focus op agglomeratiekracht. Is dat wel de meest vruchtbare manier om de concurrentiepositie van Nederland te verbeteren? Een verdubbeling van de dichtheid van Nederlandse steden zou tussen de 2 en 5 procent groei van de arbeidsproductiviteit betekenen². Dat resultaat lijkt goedkoper en realistischer te bereiken, bijvoorbeeld met de bevordering van onderwijs en innovatie. Dit zijn belangrijke discussies, die allemaal gebaseerd zijn op één veronderstelling, namelijk dat economische groei de belangrijkste stedelijke opgave is. Is dat wel zo? Wat als we open naar de Nederlandse steden kijken, van buitenaf of als bewoner: wat zijn dan de belangrijkste vraagstukken?

* Voetnoten zijn opgenomen in de literatuurlijst achterin deze bundel

BEGRIPPEN EN METAFOREN

Laat tien filosofen nadenken over de stad en de eerste oogst bestaat uit nieuwe woorden en metaforen. Zij denken niet in beleidsmatige begrippen als concurrentiekracht, innovatie of sociale cohesie – net zo min als gewone stadsbewoners overigens. Dat schept lucht en dat geeft ruimte voor nieuwe perspectieven en nieuw handelen. Hieronder volgt een bloemlezing van die nieuwe woorden. De volgende paragraaf behandelt de opgaven voor de Agenda Stad die uit deze filosofische benadering voortvloeien.

MIXOFOBIE EN MIXOFILIE

Voor Naomi Jacobs is de stad de plek van mixofobie en mixofilie. De stad is de plek van de vreemdeling: de onbekende, de ongevulde. Hij roept wisselende emoties op. De vreemde is de belofte aan een nieuw contact, een nieuwe vriend of zelfs een nieuwe geliefde. Maar de vreemdeling roept ook angst en onzekerheid op. Wat bedoelt hij, wat wil hij, wat denkt hij?

DECAFFEINATED OTHER

Ook Lieke Knijnenburg raakt het thema van de vreemdeling aan. Zij denkt dat wij ons te veel richten op de decaffeinated other. Ze wantrouwt tolerantie. We zijn er als Nederland trots op, maar is onze tolerantie meer dan het op veilige afstand houden van de ander? We accepteren hem, maar alleen als hij niet te veel karakter heeft. Knijnenburg pleit voor een andere houding, waarbij diversiteit centraler staat. Dat leidt ongetwijfeld tot meer conflicten – maar er wordt in ieder geval gesproken met elkaar.

GARDEROBEGEMEENSCHAP

Daan Roovers ziet steden als garderobegemeenschappen. Elke samenhang is vluchtig, vrijwillig en eenvoudig te verbreken. We gaan met elkaar om voor de duur van de voorstelling – en hebben dat spektakel ook nodig om onszelf als onderdeel van de gemeenschap te beschouwen.

DE STAD ALS WOONPLAATS

Jan-Hendrik Bakker heeft het over de stad als woonplaats. Een alledaags woord, maar een woonplek blijkt meer te zijn dan slechts een dak boven het hoofd – en een stad meer dan een neutraal doorgangsgebied (of een roltrap, in de termen van het Planbureau voor de Leefomgeving). Om te wonen moeten we ons de stad toe-eigenen – met onze eigen verhalen en belevenissen. De bewoners maken de identiteit van de stad uit.

DE BUITENWIJKBLUES

Pieter Hoexum meent dat er sprake is van buitenwijkblues. Dat is een ongerechtvaardigd dedain voor de buitenwijk dat volgens hem vooral heerst onder intellectuelen en beleidsmakers. De stad is niet alleen een grachtengordel vol kunst en innovatie. Hij bestaat voor het overgrote deel uit buitenwijken, waar mensen wonen. Die wijken vormen een aparte biotoop tussen stad en land in.

MEERVOUDIGE STADSPRESENTIE (MSP)

Désanne van Brederode is gefraspeerd door een fenomeen dat zij Meervoudige StadsPresentie noemt. MSP is de ervaring dat als je in Amsterdam loopt ineens beelden van New York, Bazel of Londen voor je ziet. Het gaat om meer dan herinneringen. De ervaring duidt ook op mogelijkheden. De stad is voor Van Brederode vooral dat: mogelijkheid. De eeuwige jeugd, een constant nu. Dat schuurt ook. Want worden de plannen ooit realiteit? Is de stad wel zo creatief? Van Brederode betwijfelt dat. Zie je tijdelijkheid en zelfs eindigheid, dan word je creatief. Zij houdt een pleidooi om de dood zichtbaarder te maken in de stad.

SYMPHONIE

Ook Govert Derix stelt de tijdoosheid van de huidige steden centraal. Hij ziet de stad als symphonie: iets wat tijdelijk is, nu eens snel, dan weer langzaam – maar toch een geheel. We hoeven niet overal en altijd in één zelfde versnelling de toekomst tegemoet. Een stad mag tijdelijk zakken 'op de lijstjes'. Tegenover de mechanica van de stad als 'groeimotor' zet Derix de levende, natuurlijk groeiende stad.

PLATFORM

Martijn de Waal ziet een andere realiteit: 'a city is not a tree'. Voor hem is de stad vooral een platform. Het is een horizontaal, niet hiërarchisch samenstel van netwerken. Algoritmes bepalen de functies van plekken in de stad, en het gebruik van de ruimte verschuift ook steeds. Nu eens woning, dan AirBnb-hotel.

GEALCULEERDE PUBLIEKEN

Ook Willem Schinkel behandelt het thema van de 'smart city'. Hij vestigt aandacht op het fenomeen van de 'gecalculeerde publieken'. Big data leggen relaties tussen bestanden en verbindingen tussen verschillende gedragingen van mensen. Maar het gaat om

meer dan slechts beschrijvingen. De bezitter van de databestanden kan het gedrag van mensen in de stad ook sturen. En op dat moment wordt technologie ook politiek.

POLITIEK ALS WERK

Gerard de Vries associeert politiek met een woord dat maar weinigen in dat verband spontaan zullen noemen: werk. De politicus is geen doorgeefluik van opinies. Hij maakt iets: een beslissing na afweging van een veelheid aan meningen en belangen. Dat ambacht, aldus De Vries, moeten we waarderen. Dat doen we niet als we de burger en 'bottom-up-initiatieven' heilig verklaren.

Vragen aan de Agenda Stad

Deze nieuwe woorden en beelden zijn meer dan slechts perspectieven om de stad mee te beschouwen. Ze roepen ook nieuwe opgaven op. Ze vormen een eigen Agenda Stad rond vier thema's.

DE STAD EN DE VREEMDE

De stad is altijd al de plek geweest waar we vreemden ontmoeten – maar dat geldt nu in verhevigde mate. Dat komt niet alleen door meer toeristen, vluchtelingen of buitenlanders. Mensen zijn überhaupt vaker vreemden voor elkaar. Het feit dat we bij elkaar wonen betekent niet meer dat we met elkaar omgaan. Dat komt door de toegenomen mobiliteit en door de opkomst van de virtuele contacten. Het Sociaal Cultureel Planbureau constateert daarnaast dat de verschillen tussen Nederlanders groter worden³. We vervreemden van elkaar. Hoe gaat de stad daar mee om?

Naomi Jacobs suggereert dat ruimtelijke ingrepen ongedwongen en toevallig contact kunnen bevorderen: hierdoor ontstaan gezamenlijke belevenissen. Ook bij Daan Roovers staat tijdelijkheid centraal. Is sociale cohesie nog wel reëel of gewenst? Moeten we, als garderobegemeenschap, niet naar andere, lichtere manieren zoeken om onze stedelijke samenleving vorm te geven, manieren die meer bij deze tijd passen dan een indeling in buurten of wijken?

Terecht wijst Lieke Knijnenburg op het gevaar van onverschilligheid. De stedelijke gemeenschap kan niet bestaan wanneer we de ander slechts gedogen en alleen met gelijken omgaan. We zullen manieren moeten vinden om contact te maken, ook als we verschillen.

De drie filosofen formuleren hiermee een vraagstuk voor Agenda Stad dat van groter belang lijkt dan economische groei. Wat de concurrentiepositie van Nederland betreft: we scoren al in de top vijf van de wereld⁴. Hoe we als stad en land omgaan met toenemende verschillen...? Daar hebben we heel wat meer moeite mee.

DE STAD ALS POLITIEKE GEMEENSCHAP

De regisserende overheid is uit, burgerinitiatieven zijn in. Samen maken we de stad, is het credo. Maar miskent die benadering niet de noodzaak van politiek? Er zullen mechanismen nodig blijven om met meningsverschillen en tegengestelde belangen om te gaan. En uiteindelijk zal iets ervoor moeten zorgen dat er een eind komt aan het praten en er dingen gaan gebeuren. De-politisering is een fictie en ongewenst, aldus Gerard de Vries. Willem Schinkel beargumenteert hetzelfde vanuit het perspectief van de technologische ontwikkelingen. Techniek bepaalt zonder politiek te veel dingen voor de gemeenschap, zonder zeggenschap van die gemeenschap.

Burgemeesters lijken een grotere rol te krijgen. Ze oefenen een zowel pragmatisch als moreel leiderschap uit (een bijzondere combinatie!) waar de samenleving behoefte aan heeft, waar de nationale politiek maar moeilijk in voorziet, en die zeker verder gaat dan het tegenwoordig zo populaire mantra van de 'faciliterende' overheid. Het is bijzonder dat juist de personen die in Nederland niet democratisch gekozen worden een dergelijke rol vervullen. Op de Agenda Stad zou de plek van de politiek in de stedelijke gemeenschap moeten staan.

DE STAD EN HET INDIVIDU

'De stad is creatief' is één van de kernelementen van het huidige beleidsdenken. Is het waar? Natuurlijk, er is een overvloed aan mogelijkheden om nieuwe ervaringen op te doen. Juist de stad kent vele manieren om je te laten inspireren in theaters, concertzalen en cafés. Maar Van Brederode vraagt: 'inspiratie waar-toe?'. De stad is één groot nu, vol ongerealiseerde mogelijkheden. Bestaat er de tijd, de rust en het doorzettingsvermogen om op alle ervaringen te reflecteren en ook echt iets moois te maken?

Het zou een nieuw thema voor Agenda Stad moeten zijn: het realiseren van de mogelijkheden die stadsbewoners hebben - het gebruik van alle talenten die er zijn. Zeker, dit raakt aan discussies over onderwijsvernieuwing en automatisering. Mensen zullen in de toekomst andere dingen moeten kunnen – computers en robots nemen de routinetaken over. Maar de opgave gaat verder dan dat. Hij gaat over tijd. Over de relatie tussen werk, vrije tijd en inkomen (denk aan het debat over het basisinkomen). Over de levenskunst om met tijd en alle mogelijkheden om te gaan en jezelf vrijwillig te beperken tot het uitvoeren van een plan. Over de manier waarop de stad structuur wil geven aan vrije tijd. Govert Derix' beeld van de stad als hangmat is precies: wellicht relaxt, maar de stof is ook stevig genoeg om structuur te geven.

DE RUIMTE

De stad is een economische ruimte. Helder. Een markt hoort bij de stad. Mensen moeten er kunnen werken. En de stad moet een aantrekkelijke vestigingsplaats zijn. Tot zover komt de Agenda Stad. De essays in deze bundel rekken die agenda op. Hoexum doet dat letterlijk, hij vraagt om ook naar de eigen kwaliteit van de buitenwijken te kijken. Dat lijkt geen overbodige luxe: in het buitenland beginnen de sociale problemen vaak juist daar. Jacobs ziet de stedelijke ruimte als manier om mensen in contact met elkaar te brengen. Voor Bakker is de stad de uitdrukking van persoonlijke belevenissen van mensen: alleen daardoor kunnen mensen ook echt aarden en wonen in de stad. De Waal attendeert op de impact van ICT op de ruimte en Derix op het belang van natuur voor een vitale stad. De perspectieven zijn gevarieerd, maar het signaal is eenduidig: de stad is meer dan een markt, meer dan een ding dat je kunt 'benutten' om groei te stimuleren. Het leven is veelzijdiger dan dat. Hou daar rekening mee bij de inrichting van de ruimte.

TOT SLOT

Wat opvalt aan de essays is dat zij nadrukkelijk wijzen op de verandering in de structuur van de realiteit – nieuwe technieken, andere gemeenschappen en marktverhoudingen, een nieuwe ruimte – en tijdsbesef. De essays duiden op de noodzaak van institutionele aanpassingen. Het gaat niet om een subsidie hier of project daar. De toekomst van de steden vraagt een andere ordening van de maatschappij en andere collectieve afspraken. Het is de vraag of de overheid die kan bewerkstelligen. Maar het is zeker dat ze daarbij een rol speelt.

Wat is het rendement van Filosofen agenderen de stad? Gevoel voor de tijdgeest, nieuwsgierigheid naar de nieuwe tijd, en wellicht het allerbelangrijkst: levenslust. Terecht wijst Daan Roovers op de denktraditie waarin de mens het stedenbouwend dier is. Agenda Stad betekent het einde van het adagium 'de samenleving is niet maakbaar'. Steden zijn maakbaar. We kunnen niet anders.

OVER DE AUTEUR

Hans Peter Benschop leidt het Trendbureau Overijssel, een onafhankelijk bureau dat toekomstverkenningen maakt ten behoeve van de besluitvorming in de provincie Overijssel. Benschop heeft een achtergrond als filosoof en ambtenaar bij de rijks- en gemeenteoverheid. Hij is een van de initiators van deze publicatie en fungeerde als redactielid tijdens de totstandkoming.

**VOORBIJ
DE
BUITEN
WIJK
BLUES**

**Pieter
Hoexum**

In het denken over steden moeten we loskomen van vooroordelen over de buitenwijk. We moeten dit type stad juist grondig onderzoeken. De plekken waar het 'alledaagse' stadsleven plaatsvindt zijn voor ons misschien wel het belangrijkste.

Onderzoek naar de stad moet meer zijn dan onderzoek naar de 'agglomeratievoordelen'. Een stad is méér dan een centrum van innovatie en 'motor van de economie': een stad is ook een woonplaats. Buitenwijken mogen dan wel 'alledaags' en 'gewoon' zijn, het zijn gebieden waar inmiddels de meeste mensen wonen. Alleen al daarom moet het denken over en onderzoeken van deze andere 'buitenstedelijke' stedelijkheid en stedeling meer aandacht krijgen, zonder vooroordelen.

Steden zijn groter dan je zou denken, dat wil zeggen: groter dan het centrum. Een stad wordt maar al te vaak beschouwd als het dynamische tegendeel van het zogenaamd vredige platteland. Daartussen zit eigenlijk niets, niets interessants. Tenminste, de buitenwijken zijn stad noch land, vlees noch vis... Het zouden karakterloze oorden zijn, bevolkt door onbetekenende mensen.

Om los te komen van deze manier van denken over stad en stedelijkheid (en trouwens ook over landelijkheid), is het het beste de buitenwijken te verkennen. Als dat maar uit nieuwsgierigheid gebeurt en niet uit bezorgdheid. Met name een socioloog als David Riesman meende zich al in de jaren vijftig van de vorige eeuw grote zorgen te moeten maken over de massa's die de Amerikaanse 'suburbs' bevolken en volgens hem lijden aan 'suburban sadness'. Veel Amerikanen ontvluchtten de drukte, de 'volte' van de (binnen)steden, maar belandden volgens Riesman in de suburbs van de regen in de drup: in plaats van met volte hebben ze nu te maken met leegte. Vooral het bestaan van de thuisblijvers ('groene weduwes') is geheel uitgehouden tot een wezenloos consumeren.

VOORORDEEL

Veelzeggend is dat Riesman zijn verhaal begint met een bekentenis. Hij houdt van de stad én van het platteland, maar niet van wat daar precies tussen ligt: de *suburbs*. Deze doodoener vind je steeds weer terug, het is het refrein van een steeds weer aan-

geheven buitenwijkblues. Toen de Nederlandse socioloog en journalist Herman Vuijsje in 2007 een bezoekje bracht aan een zogenaamde Vinex-wijk, was het hetzelfde liedje: "Mijn hele leven ben ik al van mening dat je het beste op een afgelegen boerderij kunt opgroeien, om zo rond je veertiende naar het centrum van een grote stad te verhuizen, daar te blijven tot je zelf kinderen krijgt en dan terug te keren naar het platteland. Nóóit gaan wonen in het gebied dat tussen die uitersten in ligt! De gedachte aan de buitenwijk, aan suburbia, waar ik zelf mijn tienerjaren doorbracht, jaagt me levenslang de rillingen over de rug."

De Vinex-wijk Ypenburg, die hij in 2007 bezocht, bleek precies zo erg te zijn als Vuijsje verwachtte: "Ik voel me er beklemd door het gemis van authenticiteit. Geen prikkels, geen dynamiek, niet op iedere hoek een andere geur en een ander geluid, zoals in de stad. Evenmin de diepte en doorleefdheid van het platteland." Wie echter met óf een 'rode' (stadse) bril óf een 'groene' (landelijke) bril op door een buitenwijk wandelt, ziet... niets. Vuijsje zag dan ook slechts 'doodse niksigheid', hij was als het ware ziende blind. Voor wie geïnteresseerd is in het alledaagse en gewone, is er in de buitenwijk genoeg te vinden, maar wie zoals Vuijsje op zoek is naar grootse en meeslepende verhalen, vol stadse dynamiek of landelijke diepzinnigheid, komt bij een bezoekje aan een buitenwijk van een koude kermis thuis.

BLINDHEID

Je zou dit 'het probleem van de wandelaars' kunnen noemen, zoals Wouter van Gent zeer recentelijk deed in een blog op de site van Ruimtevolk. Je zou ook kunnen zeggen dat Vuijsje lijkt te lijden aan een soort blindheid die de Amerikaanse filosoof en psycholoog William James beschrijft in zijn betoog *On a Certain Blindness in Human Beings* (1899). Het gaat om het onbegrip dat we hebben voor andersmans leefwijze en leefomgeving. Die zijn voor een voorbijganger moeilijk te peilen, omdat er zo'n groot verschil bestaat tussen de blik van een voorbijganger en die van een bewoner, een 'insider' bij uitstek.

James illustreert dit met een ervaring die hij opdeed tijdens een ritje dat hij maakte door de bergen van Noord-Carolina. Hij passeert daar verschillende terreinen die door kolonisten geheel verwoest lijken: alle struiken en bomen zijn omgehakt, alleen de grootste boomstronken staan er nog, met hier en daar een sprietje mais. De pioniers leven er onder erbarmelijke omstandigheden, ze bivakkeren in ruwe houten hutten waarvan ze de kieren met

klei dichtgesmeerd hebben. James kan de aanblik nauwelijks verdragen. “En dat noemen ze dan terug naar de natuur, dat noemen ze dan landleven,” zo verzucht hij bij zichzelf. Op James’ vraag wie dat zijn, antwoordt de gids: “Dat zijn de gelukkigen die een eigen stukje land hebben weten te bemachtigen.” Op slag realiseert James zich dat wat hij aanzag voor verwoesting en kaalslag, ook gezien kan worden als “een manifestatie van plichtsbesef, strijdvaardigheid en volhardendheid”. Hij concludeert: “Ik was blind geweest voor de eigenaardige idealiteit van hun omstandigheden, zoals zij dat evenzo zouden zijn geweest als zij een blik hadden kunnen werpen op mijn rare academische leven binnenskamers.”

DERDE WEG

Dat het wel degelijk mogelijk is te schakelen tussen de blik van binnenuit en van buitenaf, blijkt uit een mooie studie van Mark Girouard, *Steden in groei en bloei* (1988). Hij is een van de zeldzame architectuurhistorici met aandacht voor het verschijnsel buitenwijk. En dat terwijl Girouard zo openhartig is in het voorwoord aan te geven dat hij zelf met het vleesnoch-visvooroordeel heeft moeten afrekenen: “Ik ben opgevoed met het idee dat men óf in een stad óf daarbuiten woont (of, als men rijk genoeg is, in beide), maar dat men buitenwijken versmaadt; buitenwijken zijn mij nog steeds vreemd, hoewel ik hoop dat ik nu met interesse kijk in plaats van met afkeer.”

De eerste grote voorsteden zoals wij die nu nog kennen, ontstonden volgens Girouard in Londen in de negentiende eeuw. Deze eerste buitenwijken waren, zoals Girouard expliciet opmerkt, “niet per se saai of burgerlijk. Wonen in een voorstad hield niet in dat men de stad afwees. Het was een manier om van twee werelden tegelijk te genieten.” Wat mij betreft is Girouard hier nog te voorzichtig; wie kwaad wil zou het “van twee werelden genieten” uit kunnen leggen als ‘eten van twee walletjes’. Volgens mij kun je het wonen in de voorsteden beschouwen als een werkelijk ándere manier van leven, anders dan het leven dat men tot dan toe kende, namelijk als óf stedeling óf plattelander. In de voorsteden ontstond een ‘derde weg’, een geheel nieuwe soort stedelijkheid en stedeling.

HET GEWONE

Natuurlijk zien deze buitenwijken – die immers woonwijken zijn – er nogal banaal en gewoontjes uit. Maar wie geïnteresseerd is in buitenwijken, is geïnteresseerd in wonen en dus in het gewone. Hij of zij kan met schrijver Michael Foley zeggen:

“Leve het gewone”, zoals de titel luidt van de Nederlandse vertaling van zijn recente boek *Embracing the ordinary* (2012). Het boek opent met Foley’s bekentenis dat hij “zoals zovelen van een zekere leeftijd” (Foley is van 1947) het gevoel kreeg vast te zijn gelopen in teleurstelling en desillusie. Even vrees je dan een pleidooi voor levenskunst te krijgen, maar Foley zegt bepaald niet dat je van je leven ‘iets bijzonders’, een kunstwerk moet maken of iets dergelijks. Hij maakt geen spirituele reis naar Santiago de Compostella of India, maar blijft thuis en komt tot de nuchtere conclusie dat “het er vooral om gaat vanaf nú goed op te letten”. Foley draait het kortom om: maak niet iets gewoons tot iets bijzonders, maar zie hoe bijzonder en belangwekkend het gewone is.

Het belang van Foley’s aanbeveling om goed op te letten kan niet overschat worden. “We denken vaak in tweedelingen. Hoog- versus laagopgeleid, stad tegenover land, jong en oud. De werkelijkheid is niet binair, maar veelvormig. Het zou mooi zijn als de Agenda Stad voorbij de makkelijke tweedelingen denkt,” schreef Hans Peter Benschop hier eerder. Daar sluit ik me helemaal bij aan, maar ik wil er erg graag bij opmerken dat het nog mooier én effectiever zou zijn als het niet bij denken blijft, maar de tussenvormen en grensgebieden ook daadwerkelijk verkend worden. Alleen al omdat inmiddels de meeste mensen in buitenwijken wonen, moeten we het niet laten bij denken over de stad, maar ook regelmatig de studeerkamer verlaten. Het veld in en daarbij ‘goed opletten’. Op zoek naar de nieuwe soort ‘buitenstedelijke’ en alledaagse stedelijkheid.

AANDACHT

Gelukkig is dit geen al te origineel pleidooi. Alleen al in het Engels bestaat er een overweldigende hoeveelheid literatuur over onderzoek naar en in ‘suburbia’; er is zelfs een National Center for Suburban Studies. In Almere hebben wij trouwens een New Town Institute. En in het Nederlands is er natuurlijk het geweldige boek *Buitenwijk* van Arnold Reijndorp e.a. Uit die ‘school’ is al veel moois gekomen, bijvoorbeeld de *Atlas Westelijke Tuinsteden Amsterdam*, waarin veel aandacht is voor het beleven en begrijpen van een buurt van buitenaf én van binnenuit. Op die laatste studie komt een vervolg en ook op het proefschrift over moderniteit en suburbanisatie van Ivan Nio wacht ik met spanning. Nio pleit al lang voor nieuwsgierigheid, die je ook van “planologen en geografen mag [...] verwachten voor gebieden waar ze zelf niet zouden willen wonen. Zonder nieuwsgierigheid ontdekt men

WIE MET ÓF EEN 'RODE' (STADSE) BRIL ÓF EEN 'GROENE' (LANDELIJKE) BRIL OP DOOR EEN BUITENWIJK WANDELT, ZIET...

NIETS

niet de potentie van plekken. Ook naoorlogse wijken en nieuwe steden hebben recht op een eigen vorm van stedelijkheid.”

Ondertussen vermaak ik me met *Harde stad, zachte stad* (een antropologie van een naoorlogse wijk), een recent proefschrift van Leeke Reinders. En met het in België verschenen *De geest van Suburbia*, een studie gebaseerd op 'open interviews' – eigenlijk gewoon gesprekken – met bewoners van enkele Vlaamse suburbs. Verder is er gelukkig journalistieke belangstelling voor de buitenwijken. Tijs van den Boomen maakte begin dit jaar een interessante tocht langs een aantal Vinex-wijken, resulterend in de 'longread' *Groeten uit Vinexland*. En dit is dan nog maar een tamelijk willekeurige greep uit een gelukkig rijk aanbod, waaronder ook literaire titels zoals Van Casterens *Lelystad*.

GRIP

Uit die onderzoeken wordt duidelijk dat 'stedelijk' méér inhoudt dan *levendig en dynamisch*, dat een stad méér is dan het levendige tegendeel van het vredige platteland (en vice versa). De ogenschijnlijk

saaië woonwijken en buitenwijken maken ook deel uit van de stad, zijn ook 'stedelijk'. Onderzoek naar de stad moet meer zijn dan onderzoek naar de 'agglomeratievoordelen'. Een stad is méér dan een centrum van innovatie en 'motor van de economie': een stad is ook een woonplaats. Hopelijk zal het met die onderzoeken tegelijkertijd lukken meer grip te krijgen op de nogal glibberige, ongrijpbare begrippen 'alledaags' en 'gewoon'. De alledaagse, gewone stad is namelijk niet alleen voor buitenstaanders een blinde vlek, maar ook voor de bewoners zelf: "Je merkt het niet op, omdat je het altijd voor ogen hebt," zoals Wittgenstein slim optekende (in paragraaf 129 van zijn *Filosofische onderzoekingen*). Toch is een speurtocht zeer de moeite waard, want, zoals Wittgenstein erbij opmerkte, het zijn juist de aspecten van de dingen die voor ons "door hun eenvoud en alledaagsheden verborgen blijven, die voor ons het belangrijkste zijn."

VRAGEN VOOR DE STAD

Is 'gewoon' saai? Is een woonplaats (dus?) saai? Is dat kwalijk en moet er 'opgeleukt' worden? Is een aantrekkelijke stad een goede woonplaats?

Wat doe je als je thuiskomt en je het je gemakkelijk maakt? Maak je je het ook op andere plekken dan thuis gemakkelijk en voel je je daar dan thuis? En wat doe je als iemand je vraagt te doen alsof je thuis bent?

Als we, zoals Wittgenstein beweert, de belangrijkste zaken niet opmerken omdat we ze altijd voor ogen hebben, omdat ze zo alledaags zijn dat we het niet eens meer zien... âls dat zo is, is het dan wel verstandig 'goed op te letten'? Loop je dan niet het risico dat die zaken niet meer alledaags blijven en bijzonder worden en dus hun belangrijkste aspecten verliezen? Is het kortom wel goed om je over de alledaagse woonomgeving en leefwereld te verwonderen? Zorgt dat niet juist voor vervreemding? Of is het mogelijk goed op het alledaagse te letten, zonder het te verstoren?

OVER DE AUTEUR

Pieter Hoexum is schreef het boek *Kleine filosofie van het rijtjeshuis* (Atlas Contact, 2014). Hij volgde de kunstacademie in Enschede en studeerde filosofie in Groningen. Hij schrijft, als freelancer, onder meer voor *Filosofie Magazine*, *Trouw* en *De Groene Amsterdammer*.

pieterhoexum.wordpress.com

DE DIVERSE STAD EN HET GEVAAR VAN TOLERANTIE

Lieke
Knijnenburg

Een wandeltochtje door het park is voldoende voor een veelzijdige ervaring van de diversiteit aan mensen in de stad. Mijn route door het Westerpark in Amsterdam brengt me langs de daklozen op bankjes die me vriendelijk groeten met halveliterblikken in de hand. Ik zie gezinnen met moeders met hoofddoeken picknicken terwijl ik ingehaald word door een bakfiets vol blonde koters. Het brengt me ook langs het tennisparkje dat beheerd wordt door de man die bekendstaat als Big Ali. Eenmaal in de tram terug naar huis wacht ik lichtelijk geamuseerd tot een groepje toeristen erachter is gekomen hoe ze hun ov-dagkaart langs de automaat moeten halen terwijl ik probeer te achterhalen in welke taal de meiden achter me een gesprek voeren: de stad heeft het allemaal. Deze heterogeniteit is een fundamenteel aspect van de stad en maakt die ook een aantrekkelijke plek vol verrassingen en mogelijkheden. Maar deze diversiteit stelt ons ook voor een aantal uitdagingen. Hoe delen we de ruimte, die van ons allen is, in? En hoe gaan we met elkaar om wanneer we zo van elkaar verschillen in achtergrond, cultuur en overtuigingen?

Volgens Iris Marion Young (1949) is het leven in de steden naast een onvermijdelijk uitgangspunt ook een wenselijk kader in het denken over samenleven. Volgens haar kan de *city life* fungeren als normatief ideaal met als grootste verdienste dat er ruimte is voor het erkennen en behouden van verschillende culturen en identiteiten. Onvermijdelijk komen mensen samen in de publieke ruimte, die volgens haar speels en heterogeen is. Mensen kunnen hier hun eigenheid bewaren en hoeven niet te assimileren tot een hechte community. Belangrijk is ook dat we elkaar niet hoeven te begrijpen. Young beschrijft het leven in de steden dan ook als een 'living together with strangers'. Onvermijdelijk, maar ook ongedwongen, komen mensen samen in de publieke ruimte waar ze vreemden voor elkaar blijven. Dit biedt ook de mogelijkheid om anoniem maar publiekelijk jezelf te zijn. Je kunt je eigen ding doen en toch genieten van het zien en gezien worden. Neem bijvoorbeeld het lezen in een park. Er zijn ongetwijfeld plekken waar je minder afgeleid wordt, maar toch kom ik er graag met een boek. Vreemden vormen een fijn gezelschap en ik kijk gefascineerd toe hoe deze onbekenden vanuit hun eigen gebruik

van de openbare ruimte onbewust toch met elkaar samenleven. De bevrijding van de noodzaak elkaar te begrijpen is een grote verdienste van het leven in de steden. Maar Young wijst ook op de uitdagingen voor de stad. De stad moet – als woonplaats voor velen – ook echt ruimte bieden voor verschillende identiteiten en dit is niet makkelijk. Volgens haar worden bepaalde groepen mensen op verschillende manieren onderdrukt. Opzettelijke discriminatie is hier slechts één vorm van. Een grotere uitdaging ligt in het tegengaan van onbedoelde onderdrukking die nog veel te vinden is in het stadsleven. We zouden ons af kunnen vragen in hoeverre dit voor de Nederlandse steden geldt.

Nederland staat al eeuwen bekend als veilige haven voor dissidenten. Als een tolerante natie die openstaat voor vreemdelingen. En Nederland pronkt maar al te graag met dit imago: tolerantie is ons handelsmerk. Opvattingen, praktijken en culturen worden hier bij de wet – ondanks dat ze afwijken – niet gediscrimineerd, vanuit de gedachte dat er overtuigingen en manieren van leven zijn waar wij ons misschien niet in kunnen vinden maar die desalniettemin waardevol zijn en de ruimte verdienen. We beseffen dat wij niet dé universeel geldende criteria bezitten om uit te maken wat goed en wat slecht is, wat juist en wat onjuist is. Deze tolerante houding heeft vanuit de politiek gezorgd voor gelijke rechten en vrijheden, die ook voor minderheden gelden en zijn verankerd in onze grondwet. En hoewel er in het alledaagse leven wel degelijk sprake is van discriminatie – iets met 'minder Marokkanen' – heerst er over het algemeen wel een bepaalde traditie van tolerantie die hoogstens gepaard gaat met de twijfel of we wel tolerant genoeg zijn. Ook ik heb tolerantie altijd ervaren als iets waardevols. Maar de nu steeds populairder wordende filosoof Slavoj Žižek (1949) denkt altijd een stapje verder en leerde mij met zijn pleidooi voor intolerantie de keerzijde van ons paradepaardje zien.

KEERZIJDEN VAN TOLERANTIE

Volgens Žižek verdoezelt het begrip tolerantie de problemen waar we het echt over zouden moeten hebben. We stellen dat we verschil accepteren, maar in werkelijkheid houden we elkaar met tolerantie enkel op veilige afstand. We dulden de ander namelijk totdat hij te dichtbij komt. Tolerantie komt niet voor niets van het Latijnse woord 'tolerare', dat gedogen, verduren of uithouden betekent. De ander wordt geaccepteerd zolang we niet in aanraking hoeven te komen met wat écht anders is.

Zizek spreekt daarom over de 'decaffeinated other'. De ander, maar dan zonder zijn eigenheid. Zoals koffie zonder cafeïne of chocolade zonder calorieën. De producten worden zo onschadelijk gemaakt, net als hetgeen we tolereren. Dat wat afwijkt wordt op veilige afstand gehouden, waar het de eigen waarden niet werkelijk kan uitdagen.

Tolerantie biedt dus volgens Zizek juist geen ruimte voor de specifieke cultuur van de ander, het zorgt hoogstens voor een afwezigheid van spanningen. We leven veilig langs elkaar heen en zo blijft – tot op een gestelde hoogte – de multiculturaliteit bewaard. Maar van samenleven is amper sprake. Bovendien kun je je afvragen in hoeverre mensen überhaupt getolereerd willen worden. Ik heb vanuit de Turkse gemeenschap nog nooit de vraag naar voren horen komen of Nederland alsjeblieft een manier kan vinden om hen te gedogen, het met ze uit te houden. Waar het ze echter wel om gaat, is politieke en economische gelijkheid. Om te toetsen of minderheden werkelijk de ruimte krijgen in deze

samenleving moeten we dus kijken naar gelijkheid. En als we hierop inzoomen wordt al vrij snel duidelijk dat gelijke rechten en vrijheden mooi staan op papier, maar in werkelijkheid niet voldoende zijn om ook echt gelijkheid te creëren. Wie kijkt naar media, wetenschap en ook de politiek ziet dat deze overwegend blank zijn gebleven. Hetzelfde geldt voor de universiteiten – culturele verschillen zijn hier bijna even zeldzaam als lekkere koffie – en ook voor het gesprek over de stad en hoe we haar zouden moeten inrichten. Dit gesprek wordt gevoerd door een overwegend blanke groep met weinig verschillen in etniciteit en economische positie. Dit betekent niet dat de mensen die wel betrokken zijn bij dit gesprek discrimineren, maar deze ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen doet toch vermoeden dat er sprake is van (non-intentionele) onderdrukking waarbij bepaalde mensen geen stem krijgen in dit gesprek. Dit zie ik ook op de plek waar ik nu werk en waar dagelijks geprogrammeerd wordt rondom vraagstukken over stedelijke ontwikkelingen: Pakhuis de Zwijger.

**WE STELLEN DAT WE
VERSCHIL ACCEPTEREN,
MAAR IN WERKELIJKHEID
HOUDEN WE ELKAAR MET
TOLERANTIE ENKEL OP
VEILIGE AFSTAND**

Die vraagstukken gaan iedereen in de stad aan en het is dan ook een platform voor Amsterdam en zijn inwoners en makers. Maar de ondervertegenwoordiging geldt ook op deze plek. Binnen Pakhuis de Zwijger wordt dan ook vaak de vraag gesteld hoe deze doelgroepen bereikt kunnen worden. Bijvoorbeeld door het gesprek plaats te laten vinden in de wijken zelf. Zelf schrijf ik voor het online platform Nieuw Nederland, waarbij ik onder andere mensen interview die zich inzetten voor de stad – Stadmakers – en ook hier is het een uitdaging geen blank smoelenboek neer te zetten. Dit betekent niet dat er geen Stadmakers zijn met een andere etniciteit, maar dat ik gewoon iets meer moeite moet doen om hen te vinden. Big Ali van het tennisparkje heeft nu eenmaal geen communicatieteam achter zich. En sommige mensen of initiatieven hebben überhaupt geen website of Facebook, laat staan Twitter. Soms is het dus net iets lastiger om verschillende mensen bij het gesprek over de stad te betrekken. En dan gaat het ook niet eens per se om kleur, maar om de verschillende thema's waar Stadmakers mee bezig zijn en op wat voor manier. Zo kan het zijn dat bepaalde thema's die aandacht nodig hebben over het hoofd worden gezien. Of dat de oplossing voor een gesteld probleem allang in praktijk wordt gebracht op plekken waar wij niet komen of kijken. Wat voor sommige mensen de normaalste zaak van de wereld is, is voor anderen een innovatieve oplossing voor een probleem. We moeten elkaar helpen en we kunnen van elkaar leren. Verschillende perspectieven in het debat brengen is hierbij van belang.

Deze urgentie is alleen maar groter wanneer we kijken naar de veranderingen in de stedelijke ontwikkeling. De overheid ziet steeds meer de waarde in van de bottom-upbeweging en probeert hier ruimte voor te creëren. Hier ligt ook de focus binnen Pakhuis de Zwijger. Waarbij er vaak wordt gezegd dat de tijd dat steden getekend werden op de tekentafel voorbij is. Mensen maken de stad op eigen initiatief van onderaf en dit vereist een andere aanpak van de (lokale) overheid waarbij er meer geluisterd wordt naar burgers en zij ook meer verantwoordelijkheden krijgen. Maar het gevaar is wel dat er in deze benadering dan maar op een deel van die onderkant wordt ingespeeld. Hoe zit het met de buurtbewoners die graag een gezamenlijke moestuin zouden willen beginnen maar niet weten hoe ze hier toestemming voor kunnen krijgen en wat er mogelijk is? Of met de mensen die geen broedplaatsenplan kunnen opstellen maar wel behoefte hebben aan een buurthuis? Deze mensen moeten we ook betrekken bij die benadering en

mee laten doen aan het gesprek, zodat er geen perspectieven worden uitgesloten. Hier ligt een belangrijke taak waar Agenda Stad invulling aan kan geven. Hoe erg we ook ons best (willen) doen, mensen zijn niet altijd erg goed in het denken voor anderen. Kijk bijvoorbeeld naar de manier waarop we geneigd zijn te spreken over een verbetering van een buurt. Jan Rath, hoogleraar stadssociologie, beschreef een rondleiding vanuit het stadsdeelkantoor door de Indische Buurt in Amsterdam: "We bezochten een hip koffiehuis, kledingwinkel Div Herenkabinet en aten 's avonds bij Wilde Zwijnen op het Javaplein; dat zijn de paradepaardjes die de gemeente wil tonen." Nu heb ik ook liever goeie koffie dan een bakkie pleur en stiekem zie ik mezelf al gaan op mijn bakfiets op weg naar het Javaplein. Maar is iedereen uit de buurt blij met deze verandering? Ik herken mezelf in de nieuwe winkels en zie het dus als een verbetering, maar hiermee verdwijnen de verliezers van deze stedelijke ontwikkeling uit het beeld. Namelijk de mensen die hippe koffie niet kunnen en niet willen betalen, laat staan het menu bij Wilde Zwijnen (30 euro). Wat zou voor hen een verbetering van de wijk inhouden? Dit kunnen we alleen met zekerheid weten als we deze mensen ook een stem geven in het gesprek dat we voeren over de stad. Wellicht komen we dan tot de conclusie dat de vervanging van een markt door een Marqt niet per se een verbetering inhoudt. En zo kunnen er ook onderwerpen en oplossingen boven tafel komen waar we nog helemaal niet aan hadden gedacht. Een andere kijk op de dingen kan ons wakker schudden en de ogen openen. En op deze manier kunnen we de bestaande verschillen tussen mensen ook meer benaderen als iets waardevols. Een positieve waarde die overigens verder gaat dan een lekker broodje doner kebab of de fijne groenteboer om de hoek (die ook open is op feestdagen!).

En in dit gesprek zullen overtuigingen onvermijdelijk botsen. Mensen zullen het met elkaar oneens zijn over belangrijke kwesties en waarden zullen worden uitgedaagd. En ook hier is tolerantie geen toverwoord. Zoals gezegd biedt tolerantie aan de ene kant te weinig ruimte voor de eigenheid van andere culturen en aan de andere kant ook in sommige gevallen weer te veel ruimte voor de specifieke cultuur van de ander, aldus Zizek. Uit angst om zich te bemoeien met de waarden van anderen zien we vaak af van veroordeling van praktijken die in onze eigen ogen eigenlijk te ver gaan. We besluiten het dan maar te tolereren. En dit is denk ik heel herkenbaar. Neem alleen al het precare onderwerp van het dragen van een hoofddoek. Aan de ene kant vind ik

het zonde als vrouwen hun schoonheid bedekken en het volledig zien van een gezicht bij communicatie stel ik op prijs. Aan de andere kant besef ik maar al te goed dat ik er het fijne niet van weet. Ik ben niet volledig bekend met de cultuur waar de hoofddoek onderdeel van uitmaakt. Ik ben er niet mee opgegroeid en ben al helemaal niet op de hoogte van de persoonlijke beweegredenen van vrouwen om dit te doen. Kortom: wie ben ik om daarover te oordelen? Deze gepaste bescheidenheid moet echter niet doorslaan in de conclusie dat alles relatief en daardoor even waardevol is. Tegen sommige overtuigingen en praktijken kunnen we best positie innemen als het ingaat tegen waarden die wij heel hoog in het vaandel hebben staan. We mogen elkaar ook bekritisseren, zolang we maar wel bereid zijn te blijven leren van verschillen. Tolerantie kent grenzen en hoe lastig deze ook zijn te bepalen, bescheidenheid moet niet leiden tot de ontkenning ervan.

Een van de meest waardevolle dingen die ik heb geleerd van brompot Zizek is dat het belang van filosofie in eerste instantie niet het bieden van antwoorden is, maar het stellen van de juiste vragen. Met betrekking tot de diversiteit van de stad is de juiste vraag niet of we wel tolerant genoeg zijn. Tolerantie houdt datgene wat afwijkt van de normen op veilige afstand en biedt geen ruimte voor de eigenheid daarvan. Hiermee gaan we het conflict en daarmee het gesprek uit de weg. Een gesprek dat zou moeten gaan over gelijkheid en niet louter de lege acceptatie van verschil op papier. Een gesprek waarbij we zouden moeten zorgen dat niemand wordt uitgesloten. Een gesprek waarin we verschillen tussen mensen moeten benaderen als iets waardevols waarbij we van elkaar kunnen leren. En hierbij moeten we bovendien erkennen dat nadruk op verschil soms noodzakelijk kan zijn voor het creëren van gelijkheid. De vragen die daarom wel onze aandacht verdienen, focussen zich op de rechtvaardige stad die een plaats zou moeten bieden aan al haar inwoners, van welke komaf dan ook. Wat we namelijk ongeacht alle verschillen met elkaar gemeen hebben, is dat we dezelfde ruimte delen. Dit vraagstuk moet op de agenda komen en alleen door hier samen over in gesprek te gaan kunnen we de diversiteit die de stad zo lief is de ruimte geven.

Vragen voor de stad

In hoeverre kunnen we spreken van gelijkheid in de stad? En welke ongelijkheden zijn onrechtvaardig?

Hoe bieden we de groepen die nu ondervertegenwoordigd zijn in het gesprek een stem over de stad die ook van hen is?

Hoe kan de stad ruimte bieden voor diversiteit? En waar ligt de grens van onze tolerantie?

Hoe kan de energie van kleinschalig initiatief worden behouden en tegelijkertijd gezorgd worden dat er geen mensen worden uitgesloten?

Over de auteur

Lieke Knijnenburg is studente filosofie aan de Universiteit van Amsterdam, denker en schrijver bij De Jonge Stedelingen BV en stagiair programmamaker stedelijke ontwikkeling bij Pakhuis de Zwijger.

[linkedin.com/lieke-knijnenburg](https://www.linkedin.com/in/lieke-knijnenburg)

**DE
STAD
IS**

**(G)EEN
ALGO
RITME**

**Martijn
de Waal**

1 Een van de meest kordate en tegelijk poëtische definities van de stad is afkomstig van de Amerikaanse econome, buurtactiviste en schrijfster Jane Jacobs. Steden, schreef zij, zijn niet hetzelfde als dorpjes maar dan wat groter; of zoiets als een buitenwijk ('suburb' in het Amerikaans), maar dan met een wat hogere dichtheid.^{1*} Het wezenlijke verschil zit 'm erin dat we in de stad voortdurend omringd zijn door vreemden: door mensen die we niet kennen, niet alleen op een persoonlijk maar ook op categorisch niveau. Dat wil zeggen: we zijn voortdurend omringd door vreemde mensen wier gebruiken, taal, religie, gewoontes enzovoort ons deels onbekend zijn.

Precies in die essentie zit zowel de aantrekkingskracht als ook de opgave van de stad. Aantrekkingskracht, want die vreemden zijn vaak precies die mensen naar wie we op zoek zijn. Zij willen misschien onze handelswaar kopen. Ze kunnen ons iets leren. Ze lopen rond met de andere helft van een sluimerend, maar nog onuitgewerkt idee. Ze hebben vaardigheden of inzichten die we nodig hebben om onze eigen doelen te verwezenlijken. Met andere woorden: de stad functioneert als een markt. Of preciezer: als een verzameling van uiteenlopende marktplaatsen, en dan niet alleen in economische zin. De stad is ook een verzameling van uitwisselingsplekken op het gebied van cultuur, onderwijs, de liefde, vrijetijdsbestedingen en ga zo maar door. Juist doordat al die marktplaatsen kriskras door elkaar lopen, ontstaan in de stad voortdurend nieuwe verbindingen.

Om het met een andere veelgebruikte metafoer te zeggen: de stad functioneert als een platform. Of poëtischer gezegd, in de woorden van Jacobs' tijdgenoot Christopher Alexander: 'A city is not a tree'.² Een goed functionerende stad is niet gemodelleerd volgens een hiërarchische boomstructuur, maar kent talloze knooppunten van elkaar overlappende werelden en structuren. Ze faciliteert met haar infrastructuur en ontmoetingsplekken een raamwerk waarbinnen al die ontmoetingen en uitwisselingen plaats kunnen vinden. Van shopping mall tot discotheek, van netwerkborrel in het Central Business District tot supportershome bij het stadion,

van muziekschool tot universiteit.³ Dat raamwerk is grotendeels ruimtelijk georganiseerd. Door een complex proces van planning, beleid, commerciële en maatschappelijke initiatieven en individuele toeigening in het alledaagse leven is in de stad een netwerk van plekken ontstaan met specifieke functies. De ene subcultuur speelt zich af in dit of dat straatje, startende ondernemers ontmoeten elkaar in dat ene café, voor groenten en fruit kunnen we terecht op die of deze locatie. En al die netwerken overlappen elkaar weer gedeeltelijk waardoor de paden van stedelingen elkaar voortdurend kruisen. Dat geheel is geen statisch gegeven, maar een complex systeem. Nieuwe subculturen, bedrijven, alledaagse manieren van doen komen op en vinden dankzij de manier waarop de stad als platform functioneert hun eigen uitwisselingsplekken.

2 De manier waarop de stad zo als platform functioneert, zorgt tegelijkertijd ook voor de grote opgave voor de stad. Hoe houden we die ongebreidelde uitwisseling beheersbaar? Hoe voorkomen we dat de winst voor de een overlast voor de ander wordt? En hoe moeten we als burgers met al die vreemdelingen samenleven die we op al die marktplaatsen tegenkomen? Hoe houden we de manier waarop de stad als platform functioneert 'inclusief', dat wil zeggen voor iedereen toegankelijk? Hoe kunnen we daar gezamenlijk over beslissen? Deze opgave van het samenleven is zo oud als de stad zelf. Maar de opkomst van digitale en mobiele media verandert dat vraagstuk op een kwalitatieve manier. De onderliggende verandering is deze: niet alleen de stad kan begrepen worden als marktplaats en platform, maar de sfeer van digitale media evenzeer. Winkelen, de uitwisseling van ideeën, het volgen van onderwijs, de zoektocht naar de ware liefde of een onenightstand: we doen het tegenwoordig deels via de interfaces van laptops, tablets, mobiele telefoons, en gps-navigatiesystemen.

Dat betekent niet dat deze digitale marktplaatsen de fysieke uitwisselingsplekken vervangen (de zogenaamde substitutiethese), maar wel dat markten anders gaan functioneren en dat we ruimtes anders kunnen gaan gebruiken. Een match gemaakt op een online platform (en of dat nu LinkedIn is of een datingapp als Tinder) leidt al snel tot een fysieke ontmoeting. Maar misschien wel op een ander type locatie dan voorheen. Het eerste verkennende afspraakje dat misschien moet leiden tot een romance, vindt plaats in de wat steriele omgeving van de Starbucks; de broeierige sfeer van de discotheek

* Voetnoten zijn opgenomen in de literatuurlijst achterin deze bundel

is voor het 'matchmaken' niet meer per se nodig, daarvoor zorgt nu het algoritme van Tinder of Grindr. Wanneer de digitale laag zo als platform gaat functioneren – als georganiseerde omgeving die vraag en aanbod bij elkaar brengt – kunnen plekken ook gemakkelijker van functie veranderen, met gevolgen voor de institutionele arrangementen rondom plekken en hun (maatschappelijke) functies. Voorbeeld van dit wat abstracte gegeven: dankzij platforms als Airbnb kan ik het aanbod van een lege kamer in mijn appartement gemakkelijk matchen met de vraag van toeristen naar een betaalbaar authentiek onderkomen. De functie 'hotel' is niet meer gekoppeld aan het gebouw 'hotel' en de wetten van zoning, brandveiligheid enzovoorts die daarmee te maken hebben. We hebben als toerist ook het gebouw en het bord met 'Vacancy' of 'Zimmer frei' niet meer nodig om de functie 'hotel' te herkennen. Dat doet het algoritme van Airbnb: dat brengt ons in contact met aanbieders van slaapplekken en dirigeert ons er – met dank aan TomTom of Google Maps – ook heen. Of dat nu midden in het centrum is, of juist in een wat rustigere buurt daarbuiten.

In steden als Amsterdam leidt de opkomst van sites als Airbnb ertoe dat grote delen van de stad als gedistribueerd hotel in de aanbieding staan. Met grote gevolgen voor bijvoorbeeld de leefbaarheid van buurten, de inkomsten uit toeristenbelasting, de bezettingsgraad en werkgelegenheid in de hotel-industrie, de institutionele arrangementen rond de cao's van hotelmedewerkers en brandveiligheid. De inzet van digitale media als platform kan zo leiden tot een veel flexibeler (en deels wellicht ook efficiënter) gebruik van stedelijke ruimtes. Om met Christopher Alexander te spreken: een goede stad mag dan geen 'boom' zijn, maar wordt de stad nu een algoritme?

3 Online marktplaatsen, de achterliggende software en haar algoritmes spelen zo een steeds belangrijker rol in de manier waarop de stad functioneert als platform. Maar wie beheert deze laag, wie geeft deze vorm en in wiens belang? Het antwoord op die vragen brengt een groot aantal nieuwe maatschappelijke uitdagingen met zich mee waarvan ik er hier twee wil benoemen.

De eerste is het vraagstuk van de wisselwerking tussen de manier waarop de fysieke stad als platform functioneert en de werking van de algoritmes. Een stad, beargumenteert Alexander, functioneert beter wanneer verschillende infrastructurele en sociale netwerken en de bijbehorende routes en routines

elkaar op meerdere manieren kruisen.

Uit veel sociaal geografisch onderzoek blijkt dat dat niet alleen de ontmoetingskansen optimaliseert, maar ook een rol speelt in het ontstaan van sociale cohesie. Juist uit al die overlap tussen verschillende functies en netwerken ontstaat een publiek domein waar stedelingen met verschillende achtergronden elkaar kunnen treffen.⁴ Hoe zit het precies met de mogelijke overlap die digitale platforms teweegbrengen?

Belangrijk vertrekpunt bij het bepalen van een antwoord op die vraag is de manier waarop de algoritmes van digitale platforms functioneren als een 'zeef'. Van alle mogelijke ontmoetingen die tot stand zouden kunnen komen, presenteren ze er een beperkt aantal. Dat is prettig, want het maakt de stad voor een deel effectiever: je vindt er gemakkelijk precies die vreemden (of bekenden) die in de aanbieding hebben wat jij zoekt. Het zou op de lange termijn zelfs tot grotere diversificatie van het stedelijk leven kunnen leiden, zowel op cultureel als op economisch gebied. Immers, ook kleine groepen mensen met een gemeenschappelijk belang of gedeelde vraag en aanbod kunnen nu gemakkelijk bij elkaar gebracht worden. Leden van kleinere subculturen kunnen elkaar gemakkelijk online vinden en activiteiten en bijeenkomsten gaan organiseren. De stad van de toekomst kan nog groter, complexer en dynamischer worden wanneer een softwarelaag de connecties tussen al die aanwezige vreemden gaat faciliteren. Ook het publieke domein kan daardoor dynamischer van karakter worden. Verschillende groepen kunnen theoretisch gemakkelijker dezelfde plekken tegelijkertijd gebruiken. Wanneer de 'match' al via de software is gemaakt, hebben ze geen specifieke plekken meer nodig om elkaar te herkennen.

Tegelijkertijd ontstaat er het risico van wat in de literatuur wel de 'filter bubble' wordt genoemd.⁵ De algoritmes analyseren wat je koopt, wie je vrienden zijn, welke plekken je bezoekt, en raden je vooral nieuwe connecties aan gebaseerd op deze gegevens. Kijk bijvoorbeeld hoe Google in de zomer van 2013 zijn nieuwe versie van Google Maps aankondigde: 'Like a friend drawing you a map to her favorite restaurant, with only the roads and landmarks you need to get there, the new Google Maps instantly changes to highlight information that matters most.' Googles kaart is geen universele kaart meer, maar wordt gepersonaliseerd. En het is Google die voor jou uitrekenet 'what matters most' en welke highlights, landmarks en ontmoetingsplaatsen op de

DE MOGELIJKE VERBREIDING VAN HET CULTURELE EN ECONOMISCHE AANBOD IN DE STAD ALS GEHEEL, KAN DUS TEGELIJKERTIJD JUIST TOT EEN VERNAUWING VAN HET BLIKVELD VAN HET INDIVIDU BETEKENEN

kaart verschijnen. De software filtert uit dat enorme, almaar toenemende aanbod van een steeds groter aantal vreemden die in de stad aanwezig zijn, alleen die zaken en personen die voor jou interessant zijn. Dat is aan de ene kant prettig en handig en kan de kwaliteit van leven ten goede komen. Maar het zou uiteindelijk ook tot verregaande fragmentatie kunnen leiden.

De hierboven beschreven mogelijke verbreding van het culturele en economische aanbod in de stad als geheel kan dus tegelijkertijd juist een vernauwing van het blikveld van het individu betekenen. Daarbij stopt de bemiddeling van de softwarelaag niet bij de fysieke grenzen van de stad. Zo wordt mogelijk een ontwikkeling versterkt waarin bepaalde stedelijke groepen enerzijds hun lokale netwerk van contacten en ontmoetingsplaatsen hebben en tegelijkertijd verbonden zijn met soortgelijke groepen elders in het land en de wereld. Maar met hun directe fysieke burens die niet tot die groep behoren, verwatert het contact. Het is een ontwikkeling die we nu in Nederland al zien: hoogopgeleiden werkzaam in de creatieve industrie die bijvoorbeeld in Zwolle wonen, gebruiken de trein om bijeenkomsten in andere aan het spoor gelegen stadscentra te bezoeken, van Eindhoven en Den Bosch tot Amsterdam en Utrecht. Met Zwollenaren uit de buitenwijken is daarentegen veel minder contact.⁶

4 Een ander probleem is dat we in veel gevallen niet weten hoe die filters precies werken. Google belooft ons een visie op de stad die er voor ons het meest toe doet. Maar kunnen we de softwaregigant uit Silicon Valley op zijn woord vertrouwen? Hoe weten we zeker dat het filtermechanisme niet wordt bepaald door adverteerders, of dat er andere factoren worden meegewogen?

Dat brengt ons op de tweede belangrijke opgave. Hoe houden wij als burgers zeggenschap over deze digitale platforms? Die zeggenschap gaat enerzijds over het vraagstuk van privacy. Veel van deze platforms functioneren door allerlei data te verzamelen en te analyseren, op basis waarvan ze ons van informatie over de stad voorzien. Vaak worden die data verzameld zonder dat we dat weten of zonder dat we daar invloed op uit kunnen oefenen. Hier wil ik stilstaan bij de tegenhanger van het privacydebat: het 'publicity'-vraagstuk. Daarin gaat het niet zozeer om de vraag wie er data mag verzamelen, maar om wie er toegang heeft tot de verzamelde data en wie er besluit wat ermee gedaan kan worden. Hoe 'publiek' zijn de online platforms precies?

Om een voorbeeld van dit vraagstuk te geven: navigatiediensten verzamelen gegevens over de verkeerscirculatie. Aan de hand van die gegevens kunnen ze voorspellingen doen over de druktes op de wegen, of – realtime – advies geven aan

betalende klanten over welke route op dit moment de snelste manier is om van A naar B te komen. De stad kan er als platform weer een stuk efficiënter door functioneren. Maar wat als iemand deze data nu wil gebruiken voor een ander doeleinde? Bijvoorbeeld om uit te rekenen hoeveel auto's er langs het schoolplein van zijn kinderen rijden, om daarmee iets te zeggen over de veiligheid of de luchtkwaliteit? Moet een burger toegang kunnen krijgen tot dergelijke data, data die in de publieke ruimte zijn verzameld? Kan een burger of een bedrijf of een instelling ook zijn eigen algoritmes schrijven of bestaande algoritmes aanpassen? Kunnen burgers de digitale tools niet alleen gebruiken, maar ook veranderen?

Het bijzondere van de manier waarop de fysieke stad als platform werkt, is dat het grotendeels een open systeem is. Dat wil zeggen: in de fysieke stad zijn de regels over het type ontmoetingen dat er plaats kan vinden of de manieren waarop een plek gebruikt kan worden over het algemeen redelijk open van karakter. Deels is dat zelfs het wezen van publieke ruimtes in de stad: ze zijn voor iedereen toegankelijk, en tenzij bijvoorbeeld de veiligheid in het geding is, staat het iedereen vrij daar een politieke demonstratie te houden. En wanneer er beperkingen zijn (je mag niet zomaar een marktkraampje neerzetten op het centrale plein), dan ligt daar een democratisch genomen besluit aan ten grondslag.

Dezelfde openheid geldt op dit moment niet voor veel van de digitale platforms die gebruikt worden om verbindingen te maken tussen stedelingen. Geven we daarmee de zeggenschap over de stad uit handen? En beperkt dit daardoor ook de manier waarop de stad als platform functioneert? Daarin ligt de belangrijkste maatschappelijke opgave van het digitale tijdperk. Hoe behouden we de stad als een open platform, waarover de burgers zeggenschap behouden?

Een stad is geen boom. Volgens die redenering zou de stad ook geen gesloten algoritme moeten willen zijn.

VRAGEN VOOR DE STAD

Hoe beïnvloeden de algoritmes en interfaces van digitale media onze oriëntatie op en het gebruik van de stad? Wat betekent dit voor de manier waarop het publieke domein als ontmoetingsruimte tussen stedelingen functioneert? En kunnen we als computerprogrammeur, beleidsmaker of ontwerper bijdragen aan de totstandkoming van een inclusief publieke domein? Hetzij door interventies in de fysieke ruimte, hetzij door het ontwerp of de regulering van interfaces en algoritmes?

Hoe zorgen we ervoor dat overheden en burgers 'eigenaarschap' behouden over de laag aan software, algoritmes en data die een rol spelen in onze oriëntatie op de stad? Hoe zorgen we voor transparantie in de werking van deze algoritmes, en hoe waarborgen we zowel toegankelijkheid van data die voor het publieke belang relevant zijn, alsook bescherming van private data?

OVER DE AUTEUR

Martijn de Waal is als onderzoeker verbonden aan het lectoraat Play & Civic Media van de Hogeschool van Amsterdam, en als universitair docent mediastudies aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is medeoprichter van TheMobileCity.nl, een internationaal platform voor onderzoek naar de rol van digitale media in het stedelijk leven. In 2013 verscheen bij NAI010 Uitgevers zijn boek *De stad als interface*. Hoe digitale media de publieke ruimte veranderen.

INSPI RATIE

MAAR WAARTOE?

**Désanne
van Brederode**

Hoe beleef je Amsterdam als je de stad voor de allereerste keer ziet en ook nooit eerder in Nederland bent geweest? En hoe zullen toeristen zich deze stad herinneren, eenmaal weer terug in eigen land, in eigen stad of dorp? Met welke andere steden vergelijken ze Amsterdam? Kopenhagen, Malmö? Antwerpen? Hebben ze vergeefs naar een echt plein gezocht, met een middeleeuwse, gerestaureerde markthal in het midden en anders wel een waterput? Naar vakwerkhuisjes, een kathedraal? Zien ze, na hun reisje, spiegelingen van Amsterdam in andere steden terug?

Vragen die voortkomen uit een wonderlijke sensatie, die zich het beste laat omschrijven als MSP: meervoudige stadspresentie. Een soort synesthesie waarbij ik, lopend door het vertrouwde Amsterdam, word overvallen door zulke sterke gedachten aan bijvoorbeeld Warschau, Wrocław, Stockholm, Basel, Edinburgh of Londen, dat de fragmentarische indrukken van deze steden over (of liever nog: in) mijn zintuigen schuiven en maken dat ik mijzelf ervaar als aanwezig in twee of drie steden tegelijkertijd. Soms hangt dit met een bepaalde hemelkleur samen, met temperatuur en weersgesteldheid of met de plek waar ik me bevind. Andere keren met een innerlijke stemming die ongemerkt verhevig – tot ik een op heimwee gelijkend gevoel bespeur naar steden waar ik nog nooit heb gewoond, maar die mij geleidelijk en bijna ongemerkt zijn gaan bewonen. Als geheime koninkrijkjes in mijn ziel: binnenkamers uitgevoerd in louter buitenkant, decor, coulissen.

Het spreekt vanzelf dat de stad, naarmate je er langer woont, een vergaarbak van herinneringen wordt. Maar daarin verschilt een stadse omgeving niet van een dorp, een landschappelijke regio – in om het even welke provincie – , met paden en bossen, plassen, weilanden en sloten die evenzeer als bewaarplaatsen van persoonlijke herinneringen kunnen dienen.

MSP bewijst dat behalve de krachtige herinneringen die het geheugen je opdist, er ook krachtige herinneringen bestaan aan dat wat nooit heeft plaatsgehad en nooit kan plaatshebben. De stad als een vat vol mogelijkheden. De stad die je onverhoeds voortvoert dat ze oneindig veel méér is, of kan worden, dan wat

je nu ziet, hoort en ruikt en aan je huid gewaarwordt alleen. De stad die duizenden steden in zich draagt, en daarbij zelf ook weer een onderdeel vormt van het innerlijke stedenconglomeraat dat anderen met zich meedragen.

Wellicht kent iedereen een soort innerlijke 'oerstad': opgebouwd uit herinneringen, uit foto's, filmbeelden, romans, de reisverhalen en levensgeschiedenissen van anderen, uit allang vergeelde, vervlogen nieuwsberichten. Die oerstad onthult en ontvouwt zich soms in de stad die je bewoont, en laat je oog in oog staan met wie je nog méér zou kunnen zijn dan deze afgebakende enkeling, met de bekende talenten en de bekende tekorten.

Mijn beste roman zal ik in Stockholm schrijven, maar Stockholm zou hier kunnen zijn. Mijn dierbaarste vriend zou ik in Warschau kunnen tegenkomen, maar Warschau zou hier kunnen zijn. Daar zou ik moediger zijn dan hier. Creatiever. Ernstiger.

Wie zijn huis kiest in een stad, kiest voor een hoge mate van onbepaaldheid. Hij of zij wil niet al te zeer geworteld zijn, maar via wijdvertakte luchtwortels aansluiting vinden – en houden – bij de ideële oerstad. Bij een veranderlijke 'sense of urbanity'.

Waar het ene uitzicht tot monument wordt verklaard, wordt het andere weggewist of omgevormd tot een skyline die je doet denken aan een skyline elders, en de 'sky' erboven transformeert onverwacht soepel mee. Zodat je je opeens in het Peking of Philadelphia van je verbeelding waant, of in het Belo Horizonte van begin jaren negentig. En dan is er nog de mogelijkheid om de hummus te eten zoals je die ooit at in Beiroet. Of de muziek te horen die ze afspeelden, op brokkelige cassettebandjes, in het busje van Bamako naar Mopti, om de Bollywoodfilms te zien die je kent dankzij de reisverhalen van vrienden.

De stad als een plek waar het toeval vrij spel heeft en je genadig of heerlijk genadeloos andere richtingen op kan duwen dan die je zelf gekozen had. Je ging naar buiten om schoenen te kopen en kwam terug met een boek dat een oud-huisgenoot je wilde aanbevelen. Zulke verrassingen bieden hoop.

Je hoeft niet in die vervelende kantoorbaan te blijven hangen; je kunt een winkeltje starten met dagelijks een ander aanbod van soepen en sappen, of een biologische cateringsservice aan huis beginnen, waarbij je de bestelde maaltijden met een bakfiets

DIT ONTBREKEN VAN EEN DUIDELIJK DOEL IN DE VERRE TOEKOMST HOUDT MENSEN UITERAARD OOK BUIGZAAM, OPEN

rondbrengt. Je kunt tweedehands meubels op rommelmarkten opkopen, ze opnieuw bekleden en verven en verkopen in een webshop. Je kunt lezingen, debatten, concerten en dansvoorstellingen organiseren in een loods die al heel lang leegstaat of een alternatief uitzendbureautje beginnen. De groep succesvolle zzp'ers groeit, en de ronkende verhalen over al die nieuwe initiatieven en avonturen versterken het idee dat je je in de grote stad nooit gevangen hoeft te voelen in een leven dat je inmiddels door en door kent. Alles kan altijd anders. De eeuwige student uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw bestaat niet meer, maar hij of zij lijkt, via het tussenstadium van de yup (de Young Urban Professional), te hebben plaatsgemaakt voor de stadsromanticus die na zijn of haar snelle studie misschien eerst een paar jaar stevig carrière maakt, om ruim voordat een eventuele midlifecrisis zich aandient te besluiten dat status, geld, de zekerheid van een auto en een vast contract minder waard zijn dan een enerverend leven waarin je jezelf volledig realiseert. Dus ook in (nieuwe) vriendschappen, in sportprestaties, in artistieke expressie, in maatschappelijke betrokkenheid en in de aandacht voor je huiselijke omgeving, voor interieur, gezondheid en kleinschalige duurzaamheidsprojecten.

Met nog een paar andere idealisten in de wijk de plaatsing van zonnepanelen op het dak organiseren, een moestuingrondje met gelijkgestemden delen, of ruilfeestjes geven waarbij kleding, huisraad en speelgoed van eigenaar wisselen. Je combineert hier het nuttige en het aangename, en dankzij Airbnb kom je zelf veel vaker dan vroeger in andere grote steden, waar je weer nieuwe ideeën opdoet. Zeker als je met je gastgever, of met je gasten, ook na de korte vakantie goed contact blijft onderhouden. Wat in Berlijn of Praag kan, moet ook hier mogelijk zijn. Sociale media dragen eraan bij dat je in deze ene stad verbonden kunt blijven met mensen uit andere, buitenlandse steden, waardoor het verschijnsel MSP vaker kan optreden, bewust, actief gezocht. Je vriend uit Lissabon kent wel weer iemand die iemand kent die in jouw eigen stad besloten fadoavondjes organiseert, en daar ben je natuurlijk van harte welkom!

De stadsromanticus maakt niet per se een kunstwerk van zijn leven, want daarvoor blijft het hem aan tijd ontbreken, maar hij leeft in het besef dat hij er een kunstwerk van zou kunnen maken. En talloze festivals met literatuur, poëzie, debat, films, documentaires, experimenteel toneel en muziek van aanstormende singer-songwriters en een keur aan hippe alternatieve, internationale én huisgebrouwen bieren en superhealthfood-versnaperingen bevestigen het: de stad is de plek waar 'het' gebeurt. Maar dat niet alleen. Het is de plek waar het gebeurt, lang voordat het elders zal gebeuren. Dat jij daarbij kunt zijn, als deelnemer, als aandachtige genietter, is prachtig. Nog mooier is het dat je jezelf niet als passieve consument hoeft te zien – het aanbod werkt namelijk inspirerend. En inspiratie is wat stadsromantici blijven zoeken. In bijeenkomsten van filosofische aard, in gesprekken over zingeving, en daarbij leren ze in cursussen yoga, meditatie en mindfulness hoe je innerlijk de ruimte kunt scheppen waar deze inspiratie kan landen en ontkiemen.

Als iedereen ontmoet ik in de stad bijzonder veel mensen die buitengewoon enthousiast en geroerd kunnen spreken over wat of wie hen onlangs nog zo inspireerde. Zelden komt het bij me op te vragen: 'En nu? Wat is de volgende stap? Waartoe ben je

geïnspireerd geraakt? Hoe wil je de inspiratie vormgeven, praktisch en concreet? Ik sluit niet uit dat veel van de originele, creatieve en inspirerende bedrijvigheid die de stad je dag en nacht toont, verhult dat er bij de groei aan mogelijkheden tevens een toename kan zijn van het gevoel, de grondstemming, ontheemd te zijn. Niet in de stad, in de ruimte: in de tijd.

De huidige stad biedt zich aan als een voortdurend 'nu'. Natuurlijk kun je de interessante historie ervan bestuderen, genieten van de monumenten, en van toekomstprojecten die alleen nog in tekeningen of bewegende digitale 3D-ontwerpen bestaan. Maar doordat de stad ieder ogenblik weer anders is en er zoveel gebeurt, gelijktijdig, zonder zelfs de pauze van de zondagsrust, verliest de stedeling gemakkelijk het gevoel voor tijd. De seizoenen zijn nog wel ervaarbaar, maar je kunt je er ook heel vaak aan onttrekken, dankzij kunstgrepen waar we inmiddels allang aan zijn gewend.

Grote modeketens lanceren ieder jaargetijde nog wel weer nieuwe modellen, stijlen, kleuren en prints, maar juist de stadsromanticus schept er behagen in om zich aan deze dwang voor de massa te onttrekken. Er zijn mensen die zich niet alleen kleden in jarenvijftigstijl, maar deze vintage of retrohang ook doorvoeren tot in hun badkamer. 'Hoezo oubollig? Het was een hele kunst om deze eigen stijl bij elkaar te shoppen.' Stadsromantici 'spelen' met de tijd, met tijden. Kitsch en camp mogen, het is niet raar om de ene week naar een klassiek Bachconcert te gaan, uitgevoerd op oude instrumenten, en de week erop mee te deinen op een technoparty, al dan niet met een lijntje coke in de neus. Een opvallend verschijnsel: twintigjarige meisjes die hun haren zilvergrijs verven, naast vrouwen van in de vijftig die hun fietsmandje met plastic bloemenslingers hebben versierd. Jongeren volgen al leiderschapstrainingen of hebben op hun visitekaartje achter hun functieaanduiding het woordje 'senior' staan, oudere chefs lopen in dezelfde jeans en sneakers rond als de stagiairs die ze wegwijz moeten maken op de redactie, in het atelier of in de flexibele, multifunctionele brainstormroom.

Een aparte 'latte' met sojamelk in de pauze, vergezeld van een ouderwetse, ambachtelijke, oer-Hollandse kletskep: behalve een mengsel van verschillende culturen, is de stad ook een plek waar tijd en leeftijd idealiter niet meer tellen. Je hoeft je inkopen niet te doen op een vrije middag, maar kunt

midden in de nacht online je bestellingen plaatsen en in de pauze van je werk naar de sportschool gaan die twaalf uur per dag open is. Wie het ene 'nu' misloopt, kan moeiteloos instappen bij het volgende 'nu'. Wat je per ongeluk hebt gemist, heeft een ander wel weer bijgewoond, met als gevolg dat je op de terugweg van je koorrepetitie al kunt checken wat je vriendin heeft beleefd tijdens de museumnacht.

Ergens halverwege kun je elkaar nog even treffen; de afspraak is à la minute gemaakt. Leve de spontane inval!

Deze combinatie van een overvloed aan mogelijkheden en een overvloed aan heden hoeft niet tot het inmiddels alweer verouderde, postmoderne relativisme te leiden. De hoeveelheid ervaringen doet er niet toe: wat telt is echtheid. De stadsromanticus wil het pure, het geloofwaardige. Wil echt geraakt worden, ontroerd, ontwricht desnoods, wil echt aan het denken worden gezet en, alweer, echt worden geïnspireerd. 'Ik kan nog aldoor beter worden wie ik ten diepste ben. Er is nog zoveel in mijzelf te ontdekken te ontplooiën.' Maar door de drang om daarbij aldoor in het 'nu' te leven, ontbreekt een visie op de lange termijn. Een doel, een streefrichting. Veel mensen willen nog eens een keer een boek schrijven, sommige doen dat ook, met wisselend resultaat (het 'doen' was ook al leerzaam), maar de gedachte aan een oeuvre schittert door afwezigheid. Huwelijken worden nog steeds aangegaan met de gedachte aan 'samen oud worden', maar als er in de liefde iets misgaat en een volgende relatie zich aandient, hoeft dit diffuse ideaalbeeld niet te worden bijgesteld: wat met de een niet is gelukt, lukt wellicht wel samen met de ander. De waarde van rijpheid wordt nog maar weinig ingezien. Waarom zou je luisteren naar de anekdotes en opgedane inzichten van je zestigjarige collega, als je zelf veel meer reizen hebt gemaakt, veel meer studies hebt gedaan, en veel beter dan hij weet 'wat er op dit moment speelt'? Het verdonkeremanen van leeftijdsverschillen, van ontwikkelingsstadia, kan tot gevolg hebben dat niets werkelijk nog wordt uitgediept. Dat bepaalde terugkerende levensthema's niet worden onderzocht, dat eerdere pogingen, tot wat dan ook, niet op een later ogenblik weer ter hand worden genomen, om ze met de nieuw opgedane ervaringen rijker te maken, meerduidiger, tot het gedroomde resultaat ditmaal wel wordt behaald. Doorzettings- en uithoudingsvermogen hoeven niet te worden geoefend, geploeter hoeft niet te worden volgehouden wanneer het toch niet meteen iets 'oplevert'.

Dit ontbreken van een duidelijk doel in de verre toekomst houdt mensen uiteraard ook buigzaam, open. Toch kan het gevaar dreigen dat de geïnspireerde stadsromanticus op den duur iemand wordt die wel weet hoe hij of zij heel veel uit het leven kan halen, maar het leven niet de kans geeft om iets bijzonders uit hem of haar te halen.

In de stad kun je je jeugdigheid moeiteloos hervinden, maar de stad is ook dé plek waar je de gedachte aan je eigen eindigheid en sterfelijkheid kunt uitstellen. Met uitvaarten word je alleen geconfronteerd als je er zelf heen moet of een buiten het centrum gelegen begraafplaats wilt bezoeken, bijvoorbeeld om er een seculiere happening rond Allerzielen bij te wonen. Verder krijgen ouderdom, gebreken en verval en dood nauwelijks de gelegenheid om zich midden in de stad te manifesteren, een enkele markante zwerver daargelaten. Alsof deze zaken niet evenzeer bewijzen dat alles plotseling anders kan...

Geïnspireerde stadsromantici vergeten soms dat volmondig 'ja' zeggen tegen alle mogelijkheden pas iets betekent als je even krachtig 'nee' kunt zeggen, om je te concentreren op de idealen die je op de lange termijn hoopt te verwezenlijken, nog los van de vraag of je hierin zult slagen. Wat vraagt de tijdsgeest van mij? Wat is er nodig? Waar kan ik nodig zijn? Midden in de stad een overzichtelijk leven leiden, de mogelijkheden zien, doorleven, en ze tóch niet benutten, dat is de ware uitdaging. Alles zou anders kunnen, maar ik kies er iedere dag opnieuw voor om mij bij mijn voornemens, mijn beloftes aan mezelf te houden: dat geeft kracht. Daarmee wordt de stad een weerstand waaraan ik mijn talenten kan stoten en schuren en schaven. "Ik weet wat er allemaal speelt, nu, en nu, en nu, en nu, maar ik beperk me vrijwillig en richt mijn blik op de verre toekomst. Bij gebrek aan stadsmuren en stadswal moet ik mijn eigen vesting worden, en de enige meester over mijn eigen ophaalbrug."

Wie veel buitenshuis wil leven, kan niet zonder een sterke binnenwereld. Niet zonder inspiratie en idealen. Maar al helemaal niet zonder plan.

VRAGEN VOOR DE STAD

Bijna dagelijks kunnen mensen in de stad iets beleven, een happening bijwonen, zich laten entertainen of zich laten inspireren – het aanbod is enorm. Maar kan de stad er ook toe verleiden werkelijk iets te gaan doen met al deze ervaringen?

De stad is de plek voor nieuwe ervaringen. Maar kan zij ook ruimte scheppen om stil te staan bij ervaringen?

Moet de stad niet meer plek geven aan ouderdom, gebreken, verval en dood?

OVER DE AUTEUR

Désanne van Brederode (Utrecht, 1970) studeerde filosofie aan de VU in Amsterdam. Ze debuteerde in 1994 met de roman *Ave Verum Corpus – Gegroet Waarlijk Lichaam* bij uitgeverij Querido. Hierna volgden nog vijf romans. Désanne schrijft artikelen en houdt lezingen over onderwerpen van levensbeschouwelijke aard. Daarnaast is ze voorzitter van de Iona Stichting. In 2013 verscheen de essaybundel *De ziel onder de arm*. In september van dit jaar zal, eveneens bij Querido, de roman *Vallende Vorst* verschijnen.

nl.wikipedia.org/Désanne_van_Brederode

SERENO POLIS, DE ONBEWOLKTE STAD

**Govert
Derix**

Zeventien was ik toen ik in een binnenland van Brazilië rondliep door een stad die nooit was gebouwd, maar waar wel een begin was gemaakt met de aanleg van straten en pleinen.

De middagzon, de schaduwloze struiken, en een stilte zo stil dat je helemaal terug kon luisteren naar het begin: bulldozers die zich letterlijk wegen baanden door de savanne. Zo grondig dat het tientallen jaren later nog zichtbaar in het landschap lag. Je hoefde er maar gebouwen bij te zetten en mensen heen te lokken en klaar was Kees. Net als die andere uit de wildernis gestampde stad: het Brasilia van architect Niemeyer, dat volgens een gerucht bijna op de hoogvlakte was beland waar ik die middag liep.

Dertig jaar later word ik vanuit Agenda Stad gevraagd mijn licht te laten schijnen over de relatie tussen tijd en urbaniteit. De keuze voor mijn vertrekpunt is de intuïtie dat er in Serenopolis (zo noem ik die plek in de deelstaat Goiás) iets in de lucht hing dat de moeite waard is om met twee poten in een conceptuele werkelijkheid te zetten. Namelijk het vermoeden dat duurzame stadsontwikkeling niet kan zonder serieus te luisteren naar de tijdgeest van tijdelijkheid.

POLIS = TIJDELIJKHEID

Vaak als ik steden bezoek of rondloop in mijn eigen stad, ben ik verwonderd over het feit dat ze gebouwd zijn: straat na straat, steen na steen, deur na deur. Als kind was ik gefascineerd door het tv-programma Sleutel tot het heelal van Nigel Calder. Daarin merkte iemand op dat mieren in staat zijn om een radio-telescoop te bouwen. De sleutel tot onze cultuur is dat mensen in staat zijn om – top-down met hemelbestormende plannen, bottom-up in zich organisch vormende verbanden – steden te maken. Besef daarbij dat het woord polis (de stad uit de Griekse oudheid) niet zozeer ging over stenen, maar over een gemeenschap. De kwestie van de polis is van meet af aan de vraag naar het juiste samenleven.

Precies die gemeenschap of, zoals Peter Sloterdijk zou zeggen, het schuim van sferen die het stedelijk weefsel vormen, was op de hoogvlakte van Goiás afwezig. Mensen zijn tijdelijke wezens die via hun gemeenschappen streven naar iets blijvends: een

toekomst voor hun kinderen en kleinkinderen. Het schaduwloze middaguur van Serenopolis maakte invoelbaar dat alles uit niets begint en tot niets wederkeert. Ook een 'eeuwige' stad (Rome, Babylon, Jeruzalem, Atlantis) is een tijdelijke polis. Punt is dat weinig steden of gemeenschappen die tijdelijkheid aangrijpen om de kwaliteit van samenleven te verbeteren. Tijdelijkheid lijkt een abstractie die in de concrete werkelijkheid snel vervliegt. Wat zou je moeten doen om steden te doordringen van hun tijdelijkheid? Hoe kan de tijdgeest van tijdelijkheid de genius loci ten goede beïnvloeden? Wat kunnen onze steden en ons begrip van menselijkheid leren van Serenopolis?

Nog altijd leven we in een tijd waarin we bouwen voor de permanentie en waarin stedelijkheid en tijdelijkheid met elkaar op voet van oorlog staan. Een gebouw openen met de opmerking dat het een tijdelijk leven is beschoren, lijkt vloeken in de kerk. Duurzaam bouwen, ecologisch ontwerpen en cradle-to-cradle omgaan met materialen raken ingeburgerd. Maar de diepe snaar van eigenlijke begeesting wordt zelden geraakt.

EERST WONEN, DAN BOUWEN

Zo'n grondtoon kan in zicht komen door de relatie tussen tijd en stad helder in het vizier te brengen. Geen mooier uitgangspunt hiervoor dan het inzicht van Martin Heidegger dat we om waarachtig te kunnen bouwen eerst moeten weten wat het betekent om te wonen. Eerst wonen, dan bouwen: een prachtige omkering die boekdelen spreekt. Wonen is altijd tijdelijk. Denk ook aan het eigen lijf. Als er één rode draad loopt door het denken over de betekenis van mens-zijn, dan is het die tijdelijkheid van mensen en menselijke producten. Het zou trouwens zomaar kunnen dat 'eeuwige' steden ook bedoeld waren om deze tijdelijkheid van de aardbodem te doen verdwijnen: stedenbouw als uiting van een verlangen naar onsterfelijkheid.

Dreigen we door onze metropolen te vergeten wat het betekent om tijdelijk te zijn? Als een monolithisch tijdloos lichaam kapselen ze ons in en fluisteren dat wijzelf moeten worden zoals zij: onsterfelijk, klinisch en op termijn misschien boven- of onmenselijk.

Inderdaad lijkt het alsof menige hypermoderne megapolis de mens berooft van zijn tijd: de ongeremde toename van mobiliteit en de eenduidige verknoping van netwerken als een web

waarin de mens zijn eindigheid over het hoofd ziet. De stad eet zijn eigen mensen: wellicht is dat de anti-utopie die we met een duidelijke duiding van de relatie tussen tijd en polis willen voorkomen. Het doordenken van urbaniteit vanuit de tijdelijkheid kan op vele manieren. Ik noem er een paar.

STAD ALS NATUUR

Veel wijst erop dat onze oorlog met de natuur ook een paradoxale strijd is tegen onze sterfelijkheid. Paradoxaal omdat hij alleen kan eindigen met ons einde. Reden waarom een filosoof als Slavoj Žižek stelt dat we het onvermijdelijke slechts kunnen vermijden als we het als een vaststaand gegeven in de toekomst projecteren: de catastrofe als strange attractor. Een catastrofe waar we – om met Jean Baudrillard te spreken – allang middenin zitten en die wellicht begon met de eerste menselijke beschavingen. Of, om er een zwartgallige schep bovenop te doen: de mens als partner in de perfect crime van een catastrofe die te langzaam gaat om prominent in het nieuws te blijven – en die mede daardoor doorgaat alsof er geen vuiltje aan de lucht is.

De ironie is dat we dit allang weten. Tientallen jaren worden we al om de oren geslagen met de noodzaak van een nieuw denken en doen. Met als cruciaal inzicht dat we af moeten van het klinische vijanddenken dat de natuur op de pijnbank legt en uit de aarde en onszelf de laatste resources perst.

Wie de filosofische doemdenkers gelooft, ziet dat het aankomt op het vatten van de mens en de beschavingen (en dus ook de steden) als natuurgebeurtenis. Menselijke nederzettingen niet langer als eilanden in

de natuur, maar als voorlopig resultaat van biotopen die worstelen met hun toekomst. Een planologie die dit durft te omarmen staat voor de uitdaging om steden terug te geven aan de natuur en de natuur te retourneren aan steden. Met dien verstande dat we onderscheid moeten maken tussen een eerste (natuurlijke) natuur en een tweede (menselijke) natuur. Vanuit het gezichtspunt van de tijdelijkheid vallen beide samen. Kunnen steden in het bijzonder en mensen in het algemeen de allopathische (vijandige) omgang met de eerste natuur overwinnen door een meer homeopathische benadering? Steden die in hun infrastructuur, architectuur, bouwtechniek en materialen de eerste natuur nabootsen? Misschien wel zodanig dat de natuurlijke en menselijke natuur elkaar ontmoeten in de derde natuur van een strategische alliantie die steden inzet voor natuurontwikkeling en het vergroten van de burgerlijke betrokkenheid bij de natuur? Steden die zichzelf onderwerpen aan een natuurlijke orde der dingen als strategie om het onvermijdelijke af te wenden? *Natura magistra orbis*: nu al zijn er steden waar de biodiversiteit groter is dan in de ommelanden. Aldus opent zich het vergezicht van de bloeiende stad als ecologische reddingsboei: *urbis salvator naturae*. Tijdelijkheid kan het concept of de conceptuele nexus zijn waarin de natuur als leermeesteres van de stad en de stad als redder van de natuur elkaar ontmoeten: leren en overleven in één beweging.

STAD ALS ZELFTECHNIEK

Tegelijk moeten we beseffen dat tijd, net als stedelijkheid, een menselijk construct is waardoor mensen op hun beurt zichzelf vormen. Net als horloges zijn steden extensies van de mens. Net als spiegels,

**MEER DAN OOI T IS HET
ZAAK DE STAD TE DENKEN,
TE ONTWIKKELEN EN TE
VIEREN ALS EEN TIJDELIJKE
NATUURGEBEURTENIS**

opvoeding, opleidingen en in beginsel alle activiteiten zijn klokken technieken waarmee wij onszelf scheppen. Het tempo van onze tijd wordt bepaald door de tijden waarmee wij ons omringen. De tijd van de omroeper in de middeleeuwen was een andere dan de tijd zoals we die beleven door atoomklokken, stopwatches en tv-programma's uit andere tijdzones. In Serenopolis stond geen klok. Alleen de zon in het zenit fluisterde dat hier een 'ware tijd' heerste.

Maar wat is ware tijd? Steden zijn concentraties van vele soorten tijd: de haastigheid van het spitsuur, de trage tijd van tempels, de flitstijd van virtuele verbindingen, de opgeslagen verleden tijd van kunstmatige geheugens (bibliotheken, archieven, musea), de deep time die je kunt ontdekken door in het palimpsest van de bodem terug te graven in de tijd, de ambitieuze toekomstige tijd van bestuur, politiek, architectuur en urban planning. De stad als een autopoëtische tijdmachine van talloze tijden die wij scheppen en die in dezelfde magische dans ons scheppen: de tijd als meesteres van een mens die de tijd in de wereld brengt. En die het contact met de ware tijd (waarvan niemand precies weet wat die is en of hij wel bestaat) dreigt te verliezen.

Toch is het zaak die ware tijd terug te geven aan mensen en steden. Als tijd iets is, dan is het tijdelijkheid. Tijd en zijn richting vormen het grootste raadsel van de natuur. Omgekeerd biedt de natuur met haar jaargetijden de beste toegang tot het begrijpen van de tijd. Door de lineaire tijd van de stad te verweven met de cyclische tijden van de natuur kan de stad zelfs een voedingsbron worden van de zogenaamde quality time die velen proberen te plannen, maar waarvoor hooguit de voorwaarden zijn te scheppen waarbinnen hij kan ontstaan. Door meer natuur in de stad te brengen ontstaat een kans op andere tijden.

Wie zo tegen tijd en stedelijkheid aankijkt, begint te zien dat de toekomst zwanger kan zijn van fascinerende vormen van een urbane natuur of natuurlijke stedelijkheid die in dezelfde beweging de leefbaarheid en menselijkheid van steden naar een ander niveau kunnen brengen.

STAD ALS VERHAAL

Op sommige zonnewijzers valt te lezen dat ze alleen de onbewolkte (serene) uren tellen. Uiteindelijk draait ook een mensenleven om de onbewolkte uren: de serene tijdsspannen waarin ruimte ontstaat voor het doorgronden van de tijdelijkheid van het

bestaan. Of waarin de bewolkte perioden waarde krijgen omdat ze binnen een groter verband op hun plek vallen: urban story telling als een uitgelezen kunst en zelf(vertel)techniek voor stadsbewoners. Welk verhaal vertelt deze stad over mijn leven, over onze tijdelijkheid als natuurgebeurtenis, over het terugvinden van de verloren gewaande utopische of onthaaste tijd?

Soms moet je uit de bestaande chaos stappen om een nieuwe orde te zien. Midden in Serenopolis stond ik stil. Alleen contouren, natuur en een zee van tijd. En ik besepte: als deze stad echt een voorbeeldige stad van mensen wil zijn dan moet ze zich manifesteren als een tijdelijke natuurgebeurtenis. Intuïtief begrijpt ze dat het tijdelijk verweven van eerste en tweede natuur en alle verantwoordelijkheden die daarbij horen, een kwestie is van beschaving. Omarm natuur, tijdelijkheid en 'samenverteltechniek' als grondprincipes van het stedelijk ontwerp. Houd bewoners bij de lessen van natuur en tijd. De stad als een structuur die mensen helpt om het goede te vinden en uit te bouwen. En andersom: mensen die door hun steden bewogen worden om zich als betrokken burgers te doen gelden. Steden die – maar wie durft dit tegenwoordig nog te zeggen? – bloeien omdat ze bewust, zelfverzekerd en met een zekere nederigheid in het licht staan van een platoonse zon van goedheid, schoonheid en waarheid. De nederige stad als een zoektocht in de dimensies van natuur en tijd; een tijdelijk natuurverschijnsel dat zich voedt met zijn eigen honger. I want to wake up in a city that never stops telling the story. Dat een Miljoenennota openingen biedt voor zulke vergezichten, geeft hoop.

MACHU PICCHU IN DE POLDER

Voortaan vormen tijdelijkheid en natuurlijkheid een lens voor de beoordeling van iedere urbane interventie. Sterker: indachtig de zelftechnische natuur van de mens is het zaak steden te doordeseemen met tijdelijke natuurparken, leegstaande panden vol mos en wildgroei, verticale tuinen, initiatieven waarbij bewoners tijdelijk, bijvoorbeeld op basis van verloting, het rentmeesterschap over parken en plantsoenen krijgen, stationsklokken die teruglopen in de tijd (zoals in de film Benjamin Button naar het verhaal van Scott Fitzgerald), stiltegebieden waarin je ware tijd kunt proeven, opheffingen van de traditionele scheiding tussen stad en platteland en tussen privétuin en publieke ruimte.

Meer dan ooit is het zaak de stad te denken, te ontwikkelen en te vieren als een tijdelijke natuurgebeurtenis. Denk aan dagen waarin het in delen van de stad muisstil is. Aan nachten waarin alle lichten worden gedoofd en je midden in de stad de diamantkoepel van de sterrenhemel kunt ervaren. Aan steden met een Declaration of Dependence waarin men alles uit de kast haalt om onze afhankelijkheid van de natuur met daden te beklinken. Aan een vrijbrief voor guerrilla gardening. Aan spooksteden als memento mori voor de bewoonde wereld: Machu Picchu in de polder. Of aan de overgang van een groei- naar een bloeieconomie op basis van een soort herboren heiligheid van geld en tijd, zoals beschreven in mijn roman *Gods Geschenk*. Serenopolis is op duizend manieren aan te vliegen. Geef mensen de vrijheid en verantwoordelijkheid er zelf invulling aan te geven en ze zullen versted staan van hun creativiteit.

STAD ALS SYMFONIE

Eerst wonen, dan bouwen: aan alle collectieven en individuen de uitdaging van een serenopolische toekomst. Iedere tijd krijgt de steden die ze verdient. Iedere stad krijgt het tijdsbeeld dat er in de lucht hangt. Aan onze tijd de taak om onze leefomgevingen te verlossen van contraproductieve tijden en de boodschap van tijdelijkheid uit te dragen.

Lewis Mumford duidde de stad als een symfonie, een tijdobject dat zijn schoonheid, kracht en dynamiek ontleent aan de gestructureerde duur. Is het toekomstmuziek om Amsterdam, Maastricht, Brussel, New York, Rio de Janeiro en de duizenden andere steden waar intussen meer dan de helft van de wereldbevolking leeft, te duiden, te verbeteren en te vermensen als natuurlijke tijdelijke symfonieën? Zonder dromen gaat het niet. In de permanente nacht die constant over de tijdzones schuift worden voortdurend miljarden dromen geboren: Terra als droommachine. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat die dromen niet langer een compensatie hoeven te zijn voor een teleurstellende realiteit? Om te beginnen door niet weg te lopen voor zulke vragen. Maar door ze mee te nemen in de eigen dromen. Wie weet worden we wakker in een Serenopolis vol gebouwen en mensen dat klinkt als een klok: een serene stad die heeft begrepen dat het in het leven, de natuur en het universum draait om de wijsheid van de zonnwijzer: *horas non numero nisi serenas*: ik tel alleen de onbewolkte uren.

VRAGEN VOOR DE STAD

Hoe omarmen we tijdelijkheid als koningsweg naar duurzaamheid?

Natura magistra orbis: hoe vitaliseren we de stad als een tijdelijke natuurgebeurtenis?

Hoe kan natuur in de stad zorgen voor andere tijden? Of: hoe kan de stad als ecologische reddingsboei zorgen voor meer onbewolkte uren?

OVER DE AUTEUR

Govert Derix is filosoof, schrijver en adviseur. Voor en achter de schermen betrokken bij vernieuwende projecten voor overheden, instellingen en bedrijven. Schreef boeken over cultuurfilosofie, architectuur, zorg, natuurbeleid en gebiedsontwikkeling. In opdracht van InnovatieNetwerk schreef hij *Tijdelijkheid als Toekomst*. Vaste columnist van *Dagblad de Limburger* en *Limburgs Dagblad*. Zocht als romanschrijver grenzen op met titels als *Sterrenmoord*, *Gods Geschenk* en *De sjamaan van Sevilla*. Is thuis in Brazilië, Brussel en Maastricht.

www.govertderix.com

MIXO FOBIE EN DE STAD

**Naomi
Jacobs**

Mijn hele leven woon ik al in Amsterdam. En hoewel Amsterdam nou niet bepaald een metropool is en ik geregeld vrienden en bekenden tegenkom, bevind ik mij het overgrote deel van de tijd dat ik me door de stad beweeg onder vreemden. Wanneer ik naar het station fiets, naar de supermarkt loop of in het park zit: ik ben omringd door vreemden. Voortdurend beweeg ik me langs mensen die ik niet ken. Ik weet niet hoe ze heten, waar ze vandaan komen, wat ze doen, of waar ze van houden. Het enige wat ik weet is dat ze zich samen met mij in de stad begeven. Sommige wonen er net als ik permanent, andere zijn op bezoek als toerist of dagjesmens. Dat maakt niet uit, want als we elkaar al ontmoeten dan is het meestal zo vluchtig dat onze ontmoeting uit niet meer bestaat dan een achteloze blik.

In de loop van de geschiedenis zijn steden drastisch veranderd. De meeste gebouwen, de ruimtelijke inrichting en de manier van leven in een stad als Amsterdam zijn niet meer hetzelfde als een paar eeuwen geleden. Toch is er één ding gelijk gebleven. Dat is dat we ons in de stad altijd tussen vreemdelingen begeven. Volgens socioloog en filosoof Zygmunt Bauman (1925) is het de *modus vivendi* van stadsbewoners: we ontkomen niet aan de ongevraagde, doch opgedrongen nabijheid van vreemden in de stad. En die continue nabijheid van vreemdelingen is dubbelzinnig. Een vreemdeling is namelijk per definitie onbekend. En het onbekende boezemt angst in én trekt aan. Het boezemt angst in omdat je niet weet wat je van het onbekende kunt verwachten: het onbekende is onvoorspelbaar en zou bedreigend kunnen zijn. Volgens de filosoof Søren Kierkegaard (1813-1855) richt angst zich altijd op het niets. Daarmee bedoelt Kierkegaard niet dat angst niet betrokken is op iets, maar dat angst betrokken is op wat nog onbekend en oningevuld is. Angst heb je volgens Kierkegaard voor het lege en onbepaalde, voor het oningevulde. En is de vreemdeling in de stad niet bij uitstek onbepaald en oningevuld? Meer dan de uiterlijke verschijning zie ik immers niet van de vreemdeling die ik op straat voorbijloop. Maar die onbekendheid van de vreemdeling is tegelijkertijd ook aantrekkelijk. Juist omdat de vreemdeling mij onbekend is biedt ze allerlei mogelijkheden. Wellicht wordt deze onbekende passant op straat wel een nieuwe vriend, of die vreemdeling in het café een

nieuwe geliefde. Het onbekende waar de angst zich op richt staat eveneens voor de vrijheid van open mogelijkheden. Angst en vrijheid zijn de keerzijden van dezelfde medaille.

MIXOFOBIE

Bauman bedacht twee termen die verwijzen naar die keerzijden van het onbekende. Aan de ene kant mixofilie, die staat voor de aantrekkingskracht die uitgaat van de vreemdeling, en aan de andere kant mixofobie, die staat voor de angst die de vreemdeling oproept.

In zijn werk *Vloeibare Tijden* schrijft Bauman dat mixofobie een zeer voorspelbare en wijdverbreide reactie is op de duizelingwekkende verscheidenheid van menselijke types en levensstijlen die elkaar van dichtbij ontmoeten in de straten van moderne steden. De verscheidenheid aan mensen is zo groot dat ze gemakkelijk zenuwslopend en beangstigend wordt. Om de wortels van mixofobie te begrijpen verwijst Bauman naar het werk van de socioloog Richard Sennett (1943) die schrijft dat het "wij-gevoel" waar veel mensen naar streven enerzijds het verlangen uitdrukt om erbij te horen en op elkaar te lijken en anderzijds een manier is van mensen om de noodzaak te vermijden zich in anderen, ofwel vreemden, te verdiepen. Veel mensen vermijden dat liever, omdat ze niet zitten te wachten op de uitdagingen en onzekerheden die het leren kennen van onbekenden met zich mee brengt. Want misschien word je wel teleurgesteld, gekwetst of bedrogen. De noodzaak je in anderen te verdiepen wordt daarom vaak liever uit de weg gegaan en de vreemdeling blijft op die manier vreemd. Maar, zo ontdekte Sennett, hoe meer segregatie er is en hoe uniformere de omgeving, hoe minder mensen in staat zijn om de realiteit van menselijke verschillen onder ogen te zien en het hoofd te bieden. Een vicieuze cirkel dus.

De samenhang tussen mensen in de stad is vaak vrijwillig, tijdelijk, vluchtig en makkelijk te verbreken. Verbanden tussen mensen zijn volgens Bauman 'vloeibaar' geworden omdat traditionele structuren en verbanden niet meer vastliggen. We leven sinds enkele decennia in 'vloeibare tijden', zo stelt hij, en deze vloeibaarheid brengt in razendsnel tempo veranderingen met zich mee. We wisselen gemakkelijker van baan, relatie en omgeving, en technologische ontwikkelingen presenteren ons voortdurend nieuwe perspectieven die we daarvoor niet voor mogelijk hielden. Omdat het tempo en de richting van veranderingen steeds moeilijker te

voorspellen of te beheersen worden, is het verleidelijk ons te richten op dingen die we (ogenschijnlijk) nog wél kunnen beïnvloeden. Zo richtten we ons bijvoorbeeld op de gevaren van roken (sinds de risico's van meeroken bekend zijn is roken in iedere openbare ruimte verboden), wenden we ons met fanatieke focus op het vermelden van het aantal calorieën in ons eten dat nu zelfs op menukaarten in restaurants te lezen staat, verschijnen er in de stad continu nieuwe smoothie & juicebars en is op bijna iedere straathoek wel een sport- of yogaschool te vinden om ervoor te zorgen dat we fit en gezond blijven. Met andere woorden, we zoeken plaatsvervangende doelstellingen om ons teveel aan angst en onzekerheid voor de toekomst mee te bedwingen. Maar met ieder extra slot op de voordeur of iedere nieuwe superfoodhype gaat de wereld er nog onzekerder uitzien omdat we, welke maatregelen we ook nemen, nooit volledige controle hebben over de loop van de toekomst. Door krampachtig bezig te zijn met zekerheid, veiligheid en controle vergroten we de zelfversterkende werking van angst alleen maar verder. En zo is het ook met de angst voor de vreemdeling. Hoe langer de vreemdelingen van de stad vreemd blijven, hoe sterker de angst wordt.

MIXOFILIE

Maar net zoals de stad mixofobie zaait en voedt, kweekt ze gelukkig ook mixofilie, merkt Bauman op. Het stadsleven is immers intrinsiek en onverbetterlijk een ambivalente zaak. Zo wijst Bauman ons erop dat de verwarrende verscheidenheid van de stedelijke omgeving enerzijds een bron van angst vormt maar tegelijkertijd zorgt voor een "caleidoscopisch flonkeren en schitteren" van de stad, waar

het nooit ontbreekt aan verrassingen en nieuwe mogelijkheden. De diversiteit en hoge concentratie van vreemdelingen in de stad schrikken af maar werken tevens als een sterke magneet die steeds opnieuw mensen aantrekt die op zoek zijn naar nieuwe mogelijkheden en vooruitzichten die zich in landelijke of kleinsteedse gebieden minder makkelijk voordoen. Mixofilie staat voor de aantrekkingskracht, het plezier en de opwindende uitgang van het vreemde. Het ontmoeten van nog onbekende mensen kan ontzettend leuk en spannend zijn. Daarom gaan ook zoveel mensen naar cafés, clubs of andere publieke ruimten: in de hoop om nieuwe, tot dat moment nog vreemde mensen te ontmoeten, interessante ervaringen op te doen en misschien wel iets nieuws mee te maken.

Maar je kunt je afvragen hoe 'vreemd' die vreemdeling in het café of club werkelijk is. Zijn degenen die we daar ontmoeten niet eigenlijk mensen die maar al te makkelijk bij onze eigen groep passen? Gaan we niet meestal naar plekken waarvan we weten dat er mensen komen die op onszelf lijken? Zij mogen dan misschien vreemden zijn, maar hoe vreemd, onbekend en anders zijn ze werkelijk? Als ikzelf nieuwe mensen leer kennen dan is dat bijna altijd via via. Ik ontmoet iemand op straat, in een café, of tijdens een etentje met vrienden en negen van de tien keer komt de ontmoeting tot stand vanwege een gemeenschappelijke vriend, kennis of collega. Het contact is gemakkelijk gelegd, je kunt de ander redelijk eenvoudig in een bepaalde context plaatsen en je gaat ervan uit dat het contact vriendelijk zal zijn, aangezien de ander ook bekend is met degene die jij kent en die ons aan elkaar voorstelde.

VREEMDELINGEN ZIJN PER DEFINITIE ONBEKEND EN DAT TREKT AAN ÉN SCHRIKT AF. HET ONBEKENDE DRAAGT EEN BEDREIGING ÉN EEN BELOFTE IN ZICH

Zo'n ontmoeting kan leuk zijn of interessant, en voelt vaak wel een beetje 'nieuw'. Maar hoe nieuw is zo'n ontmoeting nu echt? Laat staan vreemd of onvoorspelbaar? Zijn zulke ontmoetingen nu momenten waarop we ons werkelijk in een vreemde verdiepen? Of zijn zulke ontmoetingen eerder uitbreidingen van het 'wij-gevoel' waar Sennett over spreekt? Met andere woorden, kunnen we de meeste van onze ontmoetingen niet eerder zien als vergrotingen van onze 'wij-kring' dan als ontmoetingen met mensen die ons echt vreemd zijn en met wie de ontmoeting wellicht uitdagingen en onzekerheden meebrengt zoals ontmoetingen met werkelijk vreemden kunnen doen volgens Sennett?

HORIZONVERSMELTING

Begrijp me niet verkeerd, ik heb niets tegen het vergroten van de 'wij-kring'. Maar ik zou tegelijkertijd willen pleiten voor meer mogelijkheden in de stad voor werkelijk nieuwe ontmoetingen met vreemden. Dat is belangrijk omdat sociale homogeniteit en ruimtelijke segregatie in een stad verdraagzaamheid verminderen en de kans op mixofobisch gedrag vergroten met als gevolg dat het leven in de stad risicovoller en beangstigender lijkt, zo benadrukken Bauman en Sennett. Maar het leven in de stad moet niet beangstigender lijken dan het werkelijk is en een teveel aan mixofobie kunnen we beter vermijden. In plaats daarvan zou de stad juist moeten proberen nieuwsgierigheid aan te wakkeren, verdraagzaamheid te vergroten en wederzijds begrip tussen stedelingen bevorderen. Volgens Hans-Georg Gadamer (1900-2002), filosoof en een van de meest bepalende figuren in de ontwikkeling van de hermeneutiek, kan wederzijds begrip tussen mensen ontstaan door een versmelting van horizonten. Horizonversmelting vindt plaats wanneer in een ontmoeting de tijd- en plaatsgebondenheid van iemand samenvalt met de eveneens tijd- en plaatsgebonden horizon van een ander en beiden hun oorspronkelijke perspectieven (deels) opschorten voor een gedeeld perspectief. Zo'n ontmoeting kan bestaan uit een gesprek, maar hoeft dat niet per se te zijn en hoeft bovendien niet lang te duren: zolang er maar een gedeelde ervaring is. Een gedeelde ervaring waarbij een horizonversmelting plaatsvindt is echter ondenkbaar zonder een gedeelde ruimte, benadrukt Bauman. Wanneer een stad ruimte biedt aan openbare, aantrekkelijke en gastvrije ruimten die alle soorten stadsbewoners ertoe uitnodigen om ze te bezoeken en ze bewust en graag met elkaar te delen, dan kunnen er in de stad zulke gedeelde ervaringen ontstaan die leiden tot horizonversmelting tussen vreemden.

BANKJESCOLLECTIEF EN DE BUURTCAMPING

Hoe kan de stad gedeelde ervaringen in openbare ruimten bevorderen zodat er meer horizonversmeltingen tussen vreemden ontstaan? Een initiatief dat dit naar mijn idee goed doet is het Bankjescollectief: een initiatief van Jesse Jorg en Cathelijn de Reede dat vorig jaar is begonnen met het 'openstellen' van bankjes op de stoep waar mensen naar eigen keuze iets doen, variërend van koffie en cupcakes serveren of een salsales geven tot samen breien. Naar eigen zeggen initieert het Bankjescollectief het grootste openluchtcafé ter wereld en moedigt het stadsbewoners aan hun straat te zien als een gedeelde woonkamer waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. Het Bankjescollectief vormt een platform waar iedereen zich bij kan aansluiten. Ook Anna Dekker sloot zich samen met vriendin en collega Katusha Sol aan bij het initiatief. Vanuit hun bedrijf Placemakers, dat projecten organiseert die ondernemers en buurtbewoners bij hun eigen buurt betrekken, en de stichting Thuismakers Collectief bedachten ze de bankjes 'Bloody Tourist' en 'Motje 'n Shotje?!'. Met de bankjes beogen ze om stadsbewoners met toeristen in contact te brengen, in plaats van ze geërgerd van hun sokken te fietsen. Dit doen ze door bij het bankje toeristen en stedelingen samen te laten proosten op een zelfgekozen opdracht zoals op het samen maken van een selfie, op het geven van een oprecht compliment aan de ander, of op het winnen van een staarwedstrijd: wie kan de ander het langst in de ogen staren zonder te knippen?

Hoewel toeristen doorgaans niet beschouwd worden als het type vreemdeling dat grote problemen veroorzaakt – zoals asielzoekers of mensen met een bepaalde religieuze geloofsovertuiging wel vaak worden gestigmatiseerd – worden toeristen volgens Dekker toch steeds vaker gezien als ongewenste vreemdelingen die een stad overspoelen waardoor bewoners zich minder thuis voelen in hun eigen stad. Amsterdammers klagen geregeld dat toeristen hun stad kapotmaken: ze fietsen slecht, zorgen voor ellenlange rijen of zitten lallend op een bierfiets. In reactie worden toeristen met steeds meer irritatie ontvangen, in een hokje geplaatst en van een stereotype voorzien; wanneer je iets wat vreemd is labelt kun je het immers makkelijker wegzetten. Maar dit staat ontmoetingen in de weg en doet de toerist tekort. Daarom pleit Dekker ervoor dat de stedeling en de toerist met elkaar in contact komen, zodat ergernissen afnemen, de toerist van zijn stereotypering wordt ontdaan en wederkerige uitwisseling

wordt aangewakkerd. De bankjes zorgen voor een gedeelde ruimte en de bijbehorende opdrachten voor een gedeelde ervaring waardoor stadsbewoners en toeristen elkaar leren kennen. Dekker vertelt dat er na de opdrachten vaak leuke gesprekjes ontstaan tussen mensen die elkaar kort daarvoor nog geen blik waardig keurden. Je zou het kunnen zien als een kortstondige horizonversmelting tussen vreemden.

De bankjes van Dekker en Sol richten zich specifiek op ontmoetingen tussen stadsbewoners en toeristen maar er zijn tal van andere bankjes aangesloten bij het collectief die juist ontmoetingen tussen buurtbewoners beogen. Zo staan er bijvoorbeeld bankjes in de multiculturele Indische buurt van Amsterdam, waar buurtbewoners van verschillende culturele en religieuze achtergrond elkaar treffen. Dit leidt tot ontmoetingen die weer nieuwe verrassingen én andere uitdagingen met zich meebrengen dan de ontmoetingen tussen toerist en stedeling.

Het Bankjescollectief is natuurlijk maar een kleinschalig initiatief, maar volgens Dekker maken juist een heleboel van zulke kleine initiatieven samen één grote verandering in de vormgeving en het beleid van de stad. Ook het initiatief van de Buurtcamping hoort hier naar mijn idee bij: stadsparken in Utrecht en Amsterdam worden in de zomer een weekend lang omgetoverd tot buurtcamping. Door samen de camping op te bouwen en activiteiten te organiseren maken buurtbewoners tijdens de minivakantie met elkaar kennis. Het achterliggende idee: je leert je burens beter kennen wanneer je drie dagen naast elkaar kampeert dan wanneer je drie jaar naast elkaar woont.

Of die onbekende vreemdeling nou je buurman van drie straten verderop is, een toerist, een asielzoeker of een dagjesmens uit de Achterhoek: onbekend is onbekend. En de meeste ontmoetingen met vreemden in de stad bestaan uit niet meer dan een vluchtige, achteloze blik. Het is de *modus vivendi* van de stadsbewoner: we ontsnappen niet aan de ongevraagde en opgedrongen nabijheid van vreemden in de stad. Maar zoals Bauman en Kierkegaard al benadrukten: de nabijheid van vreemdelingen is dubbel-zinnig. Vreemdelingen zijn per definitie onbekend en dat trekt aan én schrikt af. Het onbekende draagt een bedreiging én een belofte in zich. Zou het niet mooi zijn als de stad met haar openbare ruimten en mogelijkheden tot gedeelde ervaringen vooral de eventualiteit van de belofte benadrukt?

VRAGEN VOOR DE STAD

Hoe zou een goed evenwicht tussen mixofilie en mixofobie in de stad eruitzien? En hoe kunnen we dat bereiken?

Kleinschalige initiatieven zoals het Bankjescollectief en de Buurtcamping zorgen voor gedeelde ervaringen tussen vreemden in de stad. Waaruit zouden andere initiatieven kunnen bestaan?

Geen gedeelde ervaring zonder gedeelde ruimte, stelt Bauman. Hoe belangrijk zijn openbare ruimten voor een stad?

OVER DE AUTEUR

Naomi Jacobs is filosoof en programmamaker en als auteur verbonden aan Uitgeverij De Arbeiderspers.

POLIS ZONDER POLITIEK?

**Gerard
de Vries**

1 De politiek heeft een slechte naam. Het is een rommelig bedrijf waarin rationaliteit en transparantie ver te zoeken zijn. De burger acht zich onvoldoende vertegenwoordigd en ziet zich bovendien met stroperige besluitvorming, regelzucht, bureaucratie en incompetentie geconfronteerd. “The nine most terrifying words in the English language are ‘I’m from the government and I’m here to help’,” sprak Reagan. Dat geluid klinkt inmiddels zeker niet alleen in politiek rechtse kring.

De oplossing ligt voor de hand. Waar in bedrijven de middenlaag verdwijnt en steeds plattere organisaties ontstaan, zou in de samenleving de leemlaag van de politiek zo veel mogelijk verwijderd moeten worden. Als iets ons niet bevalt, starten we wel een Facebookgroep. Een paar muisklikken later hebben we een bottom-up burgerinitiatief. Echt, we weten zelf wel wat er hier en nu moet worden gedaan, “wij wonen namelijk hier”. Bestuurders, ambtenaren, politici: maak plaats, geef ons de ruimte. Verlos ons van de politiek.

2 Elke intellectuele of politieke beweging begint vanuit ongenoegen, constateert dat de zaken slecht zijn georganiseerd en belooft dat verlossing van het kwaad mogelijk is. We hoeven daarvoor slechts oog te krijgen voor de diepere waarheden van het bestaan en zelf de hand aan de ploeg te slaan; de ideale samenleving ligt in het verschiet. Voegelin typeert deze redeneertrant als ‘gnostisch’ en illustreert hem onder meer door More’s Utopia, Hobbes’ Leviathan en Hegels geschiedfilosofie onder de loep te nemen. Hij constateert dat om het doel te schetsen steeds een essentieel element van de realiteit wordt weggedrukt. De bewoner van More’s Utopia wordt geacht geen bezitsdrift meer te hebben; Hobbes ziet over het hoofd dat mensen ook door andere passies gedreven kunnen worden dan door macht; Hegel negeert dat de geschiedenis zijn eigen weg gaat en dat we de toekomst niet kunnen kennen. Elke intellectuele en politieke stroming heeft haar eigen blinde vlek.

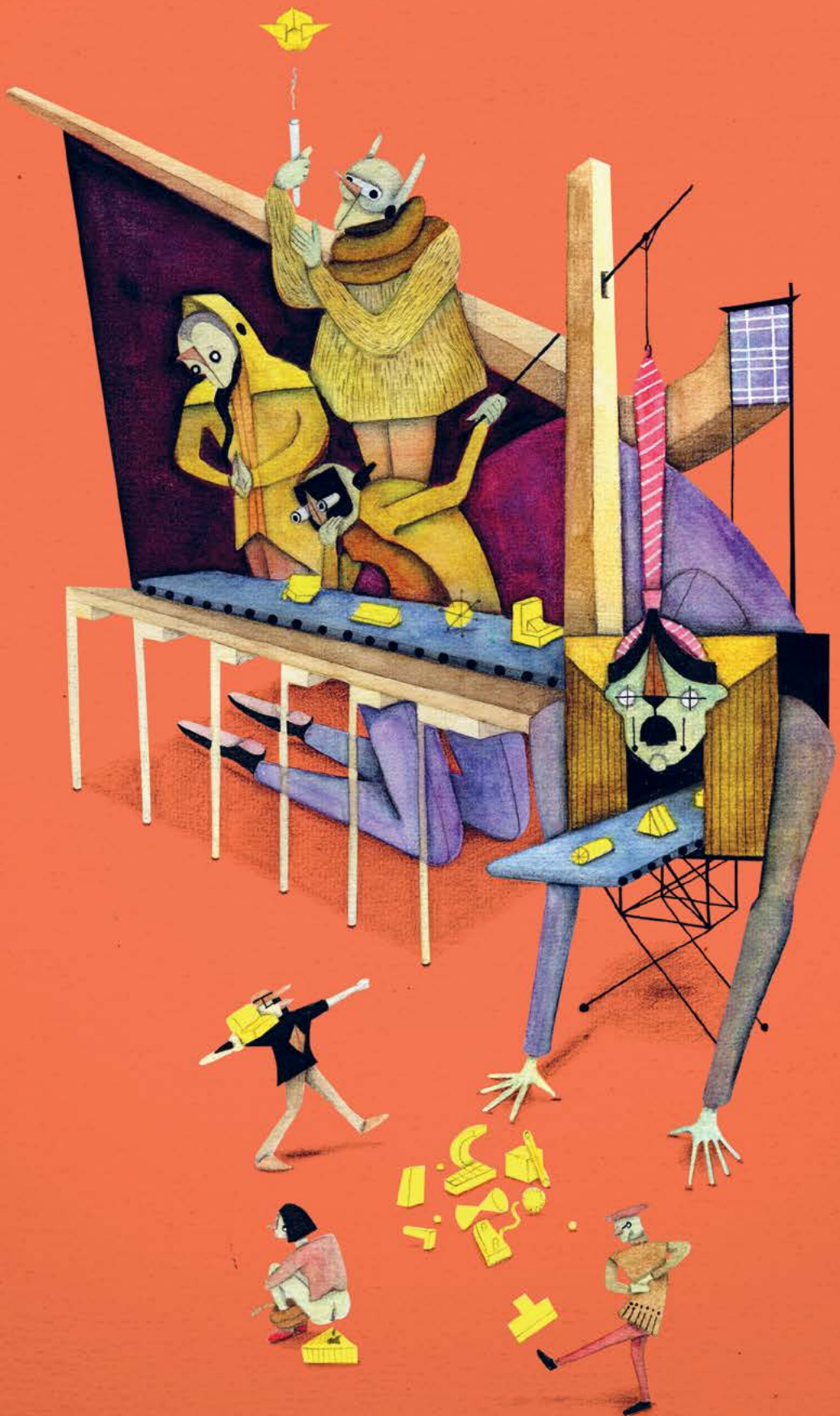
3 Kent de beweging die ons van de politiek wil verlossen en haar kaarten zet op initiatieven van burgers en bewoners ook zo’n blinde vlek? Laten we om te beginnen eens bezien wat ook alweer de functie was van datgene wat aan de kant zou moeten worden geschoven.

De zogeheten republikeinse traditie verstaat onder ‘politiek’ een vorm van besturen waarbij expliciet het bestaan van de verscheidenheid van ervaringen, belangen en meningen wordt verdisconteerd. Politiek onderscheidt zich daarmee van andere manieren om maatschappelijke orde te scheppen, zoals door geweld te gebruiken of via de invisible hand van de markt. Politiek is nodig wanneer de gevestigde routines voor samenleven onvoldoende blijken of wanneer zich onverwacht nieuwe problemen aandienen die om collectief handelen vragen. De meningen verschillen, dus moet er overlegd en onderhandeld worden. Er worden compromissen gesloten; er wordt iets verzonnen waar nog niemand aan had gedacht; er wordt draagvlak gezocht. In de republikeinse visie zijn politici scheppende krachten, maatschappelijke vernieuwers, mensen die hun burgerlijke deugden serieus nemen.

Een politicus moet echter ook weten wanneer hij niet deugdzzaam dient te zijn, leerde Machiavelli. De tijd dringt, de omstandigheden eisen dat er gehandeld wordt. Dan moet er niet gediscussieerd worden maar macht worden gebruikt; dan moet er strijd worden geleverd. Dat leidt echter al snel tot bloedvergieten. Om burgeroorlogen te voorkomen moet de macht verdeeld worden.

De oplossing is simpel, aldus Hobbes. Burgers dienen een deel van hun macht af te dragen aan de soeverein. Diens wetten en besluiten moeten worden nagekomen. In ruil voor hun inschikkelijkheid krijgen de burgers vrede. Burgeroorlog voorkomen was voor Hobbes het enige wat telde. Of de soeverein een monarch was of een door burgers gekozen regering, was niet zijn grootste zorg.

Ons politiek bestel heeft zich gaandeweg ontwikkeld tot een gemengd bedrijf; beide tradities komen erin samen. Meningen, belangen en ervaringen worden gearticuleerd en op enigerlei plaats en tijd bijeengebracht en afgewogen. Daarvoor hoeven we niet meer met zijn allen op de agora bijeen te komen; we hebben een parlement, er zijn gemeenteraden, we hebben een representatieve democratie.

POLITICI STELLEN ZE HUN KIEZERS KEER OP KEER TELEUR. DE KIEZER HERKENT ZICH NIET IN WAT DE AFGEVAARDIGDE NAMENS HEM ZEGT EN BESLUIT

Maar onmiskenbaar draait politiek naast overleg ook om macht. Om vrede en vrijheid te bewaren worden machten ingeperkt en geordend via een systeem van checks and balances. We hebben ook de lessen van Montesquieu geleerd. We leven in een rechtstaat.

In de democratische rechtstaat worden compromissen gesloten en in regels vastgelegd die kracht van wet krijgen. We beoordelen het resultaat. Niemand kreeg wat hij wilde hebben; niemand herkent zich in de uitkomst van het proces. Teleurstelling alom. Kan dat niet anders: rationeler, transparanter, met betere resultaten?

4 Als filosofen over politiek schrijven is wetenschap zelden lang uit hun gedachten. Het nogal rommelig ogende bedrijf van de politiek kan wel wat rationaliteit gebruiken. Een blik op de wetenschap zou ons de weg daarnaartoe kunnen leren.

Plato stelde voor politici door filosofen – de experts van zijn tijd – te vervangen. Daar is de moderne burger niet voor te porren: 'Verlos ons ook van technocraten.' Popper stelt de rationele procedures van de wetenschap aan de politiek ten voorbeeld. Maar zullen we daar dan nog wel even precies naar kijken? Wat doen ze daar, in de wetenschap? Wat valt er te leren voor de politiek?

Aan het eind van de negentiende eeuw leerde de wereld – in de woorden van Pasteur – dat 'we met meer zijn dan we dachten'. Hij ontdekte – met Koch en anderen – het bestaan van microben en hun rol bij de verspreiding van ziekten. Om ziekten te voorkomen zouden belangrijke delen van de samenleving anders moeten worden ingericht. Waterleiding en riolering werden gescheiden aangelegd; hygiënische maatregelen genomen; de ziekenzorg gereorganiseerd; vaccinatie ingevoerd.

Dat alles ging niet op stel en sprong. Maar toen het was gerealiseerd, nam de levensverwachting met sprongen toe. De mensheid had geleerd dat microben bestaan, dat daar rekening mee moet worden gehouden en ook hoe er met de onmiskenbare aanwezigheid van microben beter te leven valt.

Enkele decennia later eiste het milieu – bodem, lucht en water – aandacht; daar kwamen later het gat in de ozonlaag, de klimaatproblematiek, de biodiversiteit, en de schaarste aan essentiële grondstoffen bij. Het politieke bedrijf veranderde daardoor. Waar de politieke aandacht in een groot deel van de twintigste eeuw gericht was op de verdeling van rijkdom en schaarste onder de bevolking, ontstond een nieuwe problematiek: de verdeling en beheersing van uiteenlopende risico's.

5 De wetenschap leert dat bij de ordening van de samenleving met nieuwe machten rekening moet worden gehouden – dus niet alleen met de macht van mensen, maar ook met die van microben, schadelijke chemische stoffen, met het milieu en het klimaat.

Door wie worden die nieuwe machten gerepresenteerd? Niet door politici, maar door wetenschappers. Voordat zij het woord voeren hebben zij in relatieve beslotenheid, in laboratoria, talloze experimenten uitgevoerd, instrumenten aangesleept, berekeningen gemaakt, uitvoerig gediscussieerd en eerder gemaakte fouten hersteld. Zaken die niet zonder meer – of nog niet – zichtbaar zijn, zijn daarbij stap voor stap in cijfers vertaald, bijeengebracht, vergeleken, om uiteindelijk in een figuur of tabel op papier of op een computerscherm te verschijnen. Pas dan weten onderzoekers waarover ze het hebben. 'Kijk, hier zie je het gat van de ozonlaag' – de onderzoeker wijst niet naar de hemel, maar naar zijn computerscherm.

Nieuwe machten, nieuwe inzichten, nieuwe vragen; zij eisen nieuwe vormen van overleg. Aan tafel zaten al politici, die hun kiezers vertegenwoordigen.

Microben, schadelijke stoffen, het milieu en het klimaat worden vertegenwoordigd door onderzoekers. Ondertussen schuiven ook nog ingenieurs, economen en stedenbouwkundigen aan, plus een vertegenwoordiger van een ngo. Hedendaagse politiek vindt plaats in hybride gezelschappen – op gemeentelijk, landelijk, Europees en ook op wereldniveau.

Twee vragen staan centraal in het overleg dat moet plaatsvinden. Om te beginnen: met welke machten hebben we rekening te houden? En vervolgens: hoe passen al die machten in een gezamenlijk, geordend, vreedzaam bestaan? Pasteur en Koch wezen er in het verleden op dat we ook met microben rekening moeten houden en dat hun onmiskenbare aanwezigheid alleen met het bestaan van gezonde burgers te verenigen valt als waterleiding en riolering gescheiden worden aangelegd. Hun hedendaagse collega's wijzen op andere risico's en machten en op de manieren waarop die zouden kunnen worden beheerst. Ondertussen hamert de econoom op de kosten van dat alles en stelt hij de vraag wie voor de lasten op moet draaien. De vertegenwoordiger van de ngo benadrukt nog eens het belang en de urgentie van de te nemen maatregelen.

Bij het beantwoorden van elk van beide genoemde vragen zijn ieders deskundigheid en inventiviteit vereist. Ieders inbreng is nodig. Duurzame oplossingen bestaan in de meeste gevallen uit een samenstel van technische, economische, sociale en wettelijke maatregelen. Technische voorzieningen moeten worden ingericht, rechten en lasten verdeeld, nieuwe gedragswijzen gestimuleerd. Het tot stand brengen van een duurzaam, gezamenlijk bestaan vraagt uitgebreide voorzieningen. Er moeten zaken van zeer uiteenlopende aard en gewicht in een besluit onder één noemer worden gebracht. Er moet dus heel wat worden besproken.

6 'Ja, we zijn met meer dan we dachten.' Stankoverlast kan iedere burger zelf constateren; dat blootstelling aan een bepaalde stof tientallen jaren later kanker kan veroorzaken en dat het huidige niveau van CO₂-uitstoot klimaatverandering ten gevolge zal hebben die dramatisch zal uitpakken, is de burger slechts bekend op basis van het vele werk dat door onderzoekers werd

verricht.

De burger die het initiatief neemt weet dat. Voor expertise heeft hij respect, blind vertrouwen doet hij experts echter niet. Hij eist transparantie, een duidelijke opgave van de eventuele eigenbelangen van de experts. Als hij hun werk niet vertrouwt, opent hij zijn webbrowser en gaat hij op zoek naar andere bronnen, naar andere experts. Zeker, hij weet dat er ook met anderen rekening gehouden moet worden. De burger is niet gek. Hij wijst op het aantal likes op zijn Facebookpagina.

Alleen de politicus wordt systematisch gewantrouwd. Wat heeft die eigenlijk nog te zoeken in zo'n beraad waarin complexe kwesties aan de orde zijn en er voornamelijk technische rapporten op tafel liggen? Iedereen heeft het nodige werk verricht; maar waarin bestaat eigenlijk het werk van de politicus? Is dat niet overbodig, op of zijn best hinderlijk en vertragend?

7 In onze traditie plegen we een fundamenteel verschil te maken tussen het vertegenwoordigen van mensen en het representeren van alles wat niet-mens is. We denken dat het eerste louter om waarden draait en het ander om de feiten. Daarbij maken we een dubbele fout. De feiten waarover onderzoekers spreken liggen niet voor het oprapen; er is werk nodig om ze vast te kunnen stellen. Echter niet alleen wetenschap wordt versimpeld. Dat geldt eveneens voor de politiek. Ook het vertegenwoordigen van waarden en van mensen vereist werk.

Politici worden geacht de meningen, belangen of waarden van hun kiezers te representeren. De rol die hun wordt toebedeeld is die van doorgeefluik. En in die rol stellen ze hun kiezers keer op keer teleur. De kiezer herkent zich niet in wat de afgevaardigde namens hem zegt en besluit. Daarop valt echter slechts één reactie te geven: allicht niet! Als een veelheid aan meningen, belangen en ervaringen moet worden omgevormd tot een gezamenlijk te dragen besluit, moet die verscheidenheid vertaald, verplaatst, bijeengebracht en present worden gemaakt. Als de output van een politiek beraad gelijk is aan de input, is er niets bereikt. Ook politici staan dus voor de taak iets nieuws te verzinnen – namelijk voor de opdracht een eenheid te smeden die nog niet bestond. Net als wetenschap draait ook politiek om innovatie. Ook hier kost dat tijd, moeite, werk en inventiviteit. Wie denkt dat werk kort te kunnen sluiten is al snel een dwingeland die zijn eigen kortzichtigheid voor transparantie houdt.

Dát is de blinde vlek van degenen die ons van de politiek willen verlossen: zij miskennen dat politiek werk vereist – het werk dat nodig is om een veelheid tot een eenheid te smeden en daarvoor voldoende draagvlak te vinden; de tijd, de energie en de innovatie die daarvoor zijn vereist. Dat werk vraagt een bijzonder talent en uithoudingsvermogen.

8 Politiek bedrijven is een ambacht. Net als wetenschap vraagt politiek bedrijven om specifieke kwaliteiten en instrumenten. Niet alleen een omvangrijk adressenboekje, een vlot pak, een bijpassende babbel, en een scherp oor voor geruchten, maar ook onderscheidingsvermogen en een goed geheugen, want mensen waarderen het zeer als een politicus bij een volgende ontmoeting hun naam nog kent. Politiek bedrijven vraagt bovendien om zowel zelfbeheersing als het vermogen gepassioneerd te kunnen spreken over een zaak. Een politicus moet verder het vermogen hebben stapels rapporten en stukken door te nemen, te luisteren naar zeer uiteenlopende bijdragen van zowel direct betrokkenen als deskundigen, om dat alles in samenhang te bezien en imponderabilia af te wegen. Van hem mag de alertheid en flexibiliteit worden verwacht om op veranderde omstandigheden te kunnen reageren; en besef dat ondanks de verschillen van mening toch op tijd een besluit genomen moet worden – om maar te zwijgen over het zitvlees dat nodig is om lange vergaderingen uit te zitten; het incasseringsvermogen, het geduld en de kracht die nodig zijn om dan koers te houden; en de moed die nodig is om je werk te blijven doen in een mediastorm. In een vrij land mag iedereen politicus worden; een diploma is niet vereist. Maar niet iedereen heeft er het talent en het uithoudingsvermogen voor.

Aan het eind van de avond schuift de politicus aan bij de tafel van de talkshow. Alleen de dikke laag plamuur die de grimeur op zijn gezicht smeerde kan zijn vermoeidheid verhullen. Zijn werk zit er bijna op. 's Avonds laat leest hij nog even de tweets die melden wat hij nu weer verkeerd heeft gedaan. Ook het ochtendblad maakt hem niet vrolijk. Het is een honds bestaan, een ondankbaar vak, een ambacht dat meer respect verdient.

VRAGEN VOOR DE STAD

Wat verwacht u qua vakmanschap van politici? Wat maakt iemand met wie u het fundamenteel oneens bent toch tot een goed politicus?

Voor welke problemen en onder welke omstandigheden kan het gewone politieke bedrijf en handwerk worden vervangen door burgerinitiatieven?

Als burgerinitiatieven niet alleen een begin, maar ook een einde moeten hebben, hoe eindigen ze dan?

OVER DE AUTEUR

Gerard de Vries is emeritus hoogleraar Wetenschapsfilosofie aan de Universiteit van Amsterdam en oud-lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

WAT IS ER PUBLIEK AAN DE NUMERIEKE STAD?

**BIG DATA, SMART CITIES
EN ALGORITMISCHE
PUBLIEKEN**

**Willem
Schinkel**

Laten we de stad voor het gemak definiëren als een principe van omgang met ruimte. De stad belichaamt een manier om ruimte vorm te geven maar ook letterlijk te produceren, zoals Henri Lefebvre wel heeft gezegd. Dat betekent bijvoorbeeld dat de stad – of breder nog: het urbane – de ruimte zo inricht dat een specifieke vorm van economische productie mogelijk wordt. Dat gebeurt via stad/land- en centrum/periferie-onderscheidingen, maar ook via het onderscheid tussen het publieke en het private. Daar wil ik het in dit essay in het bijzonder over hebben. Ik richt me daarbij niet zozeer op wat we ‘publieke ruimte’ noemen, maar op de daaraan nauw gerelateerde vorming van allerhande publieken in de stad. De stad is bij uitstek een plek waar publieken ontstaan, en natuurlijk deels omdat de stad publieke ruimte kent die zich kenmerkt door toegankelijkheid. Tegelijk is wat we als publieke ruimte zien in de stad vaak allang geen publieke ruimte meer. Een beroemd voorbeeld is het New Yorkse Central Park, dat private ruimte is – het is namelijk van Disney – en dat daarom voor gelegenheden afgesloten kan worden. Dichter bij huis is de zogenaamde ‘Koopgoot’ in Rotterdam-Centrum private ruimte, of minstens semipublieke ruimte, wat betekent dat er mensen uit verwijderd kunnen worden door private beveiligers, en dat fotografie er verboden is. Met ‘publieken’ bedoel ik hier het vaak momentane maar soms meer langdurige bestaan van mensen die op gelijke manier door een situatie of proces geraakt worden. Een publiek is een congregatie van mensen voor een druk treinstation, maar ook een stadsbevolking die met smog te kampen heeft. Publieken kunnen georganiseerd worden en zichzelf als publiek presenteren, bijvoorbeeld wanneer mensen in de stad bijeenkomen om te protesteren, maar ze kunnen ook zonder zulke expliciete zelfreflectie bestaan. Zulke publieken zijn tegenwoordig onderhevig aan steeds geavanceerdere vormen van calculatie. Dat gebeurt door middel van Big Data, die de stad in de zogenaamde ‘smart city’ veranderen. Daarover wordt veel gesproken in juichende bewoordingen, maar juist daarom is dit essay bedoeld om er ook enkele kanttekeningen bij te plaatsen.

WAT ZIJN ‘BIG DATA’?

Wat betekent Big Data? Daarover is natuurlijk al meteen geen consensus, maar de meeste

omschrijvingen gaan uit van de aanwezigheid van zeer grote databestanden die relationele data bevatten. Waar eerder onderzoek gedaan werd op basis van beperkte databestanden die veelal uit steekproeven bestonden, gaat het bij Big Data om populatiedata, ofwel om gegevens van alle leden van een bepaalde populatie (gegevens van alle telefoongebruikers, alle creditcardbezitters, al het verkeer via Google, al het verkeer in de stad et cetera). Het relationele aspect aan Big Data is minstens zo belangrijk: databestanden zijn te zien als netwerken, waarbij het belang van Big Data ligt in de verbindingen tussen verschillende data (Boyd & Crawford 2011). Daarmee kunnen verbindingen gelegd worden tussen verschillende gedragingen van personen, tussen de verhouding van individuen tot anderen of, om een voorbeeld te noemen, tussen het koopgedrag bij Albert Heijn, het reisgedrag in het openbaar vervoer en het online verkeer van personen in een bepaalde leeftijdscategorie en met een bepaald opleidingsniveau. Het gaat dus bij Big Data niet simpelweg om ‘veel data’, maar ook om ‘veel verschillende soorten data’ die aan elkaar gerelateerd worden. Big Data zijn te zien als een volgende stap in wat de numerieke verbeelding van het leven genoemd kan worden. Daarmee bedoel ik de verbeelding en – nauw daarmee verbonden – het bestuur van het leven, de mens, de maatschappij en de stad in steeds sterker kwantitatieve termen. De numerieke verbeelding heeft een lange geschiedenis, maar neemt een hoge vlucht in de 19e eeuw, wanneer statistici, mede op basis van de gaussiaanse of normaalverdeling, voor het eerst op grotere schaal op zoek gaan naar patronen in het sociaal verkeer. Het beeld van de mens als numeriek vast te stellen ‘homme moyen’ komt dan bijvoorbeeld op in een vroege vorm van sociologie die de Belgische statisticus Adolphe Quetelet ‘physique sociale’ noemt. Een belangrijke stap in de numerieke verbeelding van populaties is de censustelling van de Verenigde Staten, waar in 1890, toen de Amerikaanse bevolking uit 63 miljoen mensen bestond, ponskaarten werden gebruikt die door machines leesbaar waren, een uitvinding van de Duitser Herman Hollerith (zie: Townsend 2013: 59-61). Het zou een belangrijke stap blijken te zijn richting de moderne computer zoals IBM (International Business Machines) die zou gaan ontwikkelen. Big Data zijn te zien als een volgende stap in die ontwikkeling.

Onder Big Data moeten we nu niet alleen grootschalige, relationele databestanden verstaan, maar ook het proces van data mining met behulp van al-

goritmes. Data mining staat voor computationele methoden waarmee gezocht wordt naar patronen in data. Het is belangrijk kort stil te staan bij de betekenis van 'algoritmes'. Doorgaans wordt bij die term tegenwoordig direct uitgegaan van 'computer algoritmes'. Cormen et al. zeggen bijvoorbeeld: "informally, an algorithm is any well-defined computational procedure that takes some value, or set of values, as input and produces some value, or set of values, as output. An algorithm is thus a sequence of computational steps that transform the input into the output" (Cormen, Leiserson, Rivest and Stein 2009). Algoritmes die in Big Data-analyses gebruikt worden, ook in relatie tot de stad, zijn inderdaad computeralgoritmes. Voor een goed begrip van wat een algoritme is, is het belangrijk te vermelden dat 'algoritme' feitelijk een heel breed concept is dat alles beschrijft van een computercalculus tot een kookrecept. In een beschrijving van de geschiedenis van algoritmes stellen Chabert en anderen dat algoritmes gezien kunnen worden als 'simply a set of step by step instructions, to be carried out quite mechanically, so as to achieve some desired result' (Chabert et al. 1999: 1). Zonder zulke algoritmes zou Big Data niet mogelijk zijn. Dat betekent dat Big Data afhankelijk zijn van numerieke data die door machines (computers) leesbaar en verwerkbaar zijn. Hoe is dat nu relevant voor de stad?

WAAROM ZIJN BIG DATA BELANGRIJK VOOR DE STAD?

Er is sprake van een ware hausse in aandacht voor Big Data. Het thema wordt in Nederland genoemd als mogelijk onderdeel van de in 2015 te vormen Nationale Wetenschapsagenda. Maar al langer is er sprake van een 'revolutie' wanneer het over Big Data gaat. Sinds enige jaren bestaat een ongekend Big Data-enthousiasme. Big Data zouden de wereld en het leven efficiënter, beter, eerlijker, sneller, soepeler en goedkoper maken. Hoe je er ook precies over denkt, dat Big Data de wereld zullen veranderen, daarover lijkt iedereen het eens.

Toen de IBM-computer Watson in 2011 menselijke Jeopardy-spelers (winnaars) versloeg, leken 'Big Data' voorgoed gevestigd als reeds waargemaakte beloften. Het zijn vaak wetenschappers die warmlopen voor Big Data. Computerwetenschapper Jon Kleinberg zei een paar jaar terug bijvoorbeeld: "Big Data is a tagline for a process that has the potential to transform everything" (geciteerd in: Lohr 2012). En een populair, door wetenschappers geschreven boek over Big Data heeft als ondertitel: 'A Revolution

That Will Transform How We Live, Work and Think' (Mayer-Schönberger & Cukier 2013). Zoals vaker bij recente ontwikkelingen op het gebied van digitale technologieën en informatietechnologieën is er veelvuldig sprake van 'revoluties' (vergelijk: Morozov 2013). Een van de toepassingsgebieden van Big Data is de stad. In dat geval valt vaak de term 'smart cities'. Wat staat daarin op het spel? De 'smart city' is een manier om de stad te beschrijven als een zichzelf permanent monitorend netwerk. De 'smart city' is een stad die data verzamelt over zichzelf en die zichzelf op basis van algoritmische patroonanalyse van die data aanpast. Te denken valt aan verkeersstromen die gestuurd worden door 'real time' informatie erover. Maar ook de indeling van de stad, of de verdeling van opstappunten voor het openbaar vervoer, kan op basis van data over de locaties en het gedrag van mensen worden aangepast. Energiegebruik in de stad kan geoptimaliseerd worden, is het idee van voorstanders van Big Data en de 'smart city'. De automobilist kan de file zien ontstaan en kan uitwijken. De ingangen van het station worden geopend en gesloten zodat congestie van de stationsgangen voorkomen wordt enzovoorts. Smart cities zijn mogelijk op grond van allerlei technologieën, zoals surveillancesystemen variërend van camera's die personen tellen tot camera's die nummerborden registreren en zo trajecten in kaart kunnen brengen, GIS (Geographical Information Systems) en specifieke monitors zoals in de registratie van energieverbruik. Maar bovenal is voor de smart city van belang dat burgers handzame computers met zich meedragen die op allerlei manieren met netwerken verbonden zijn, te weten mobiele telefoons. Mobiele telefoons zijn van onschatbare waarde voor wie het gedrag van de stadsbewoner wil traceren en uiteindelijk ook beïnvloeden. Zoals Anthony Townsend in tamelijk positieve bewoordingen zegt: "We are witnessing the birth of a new civic movement, as the smartphone becomes a platform for reinventing cities from the bottom up (...) People are building smart cities much as we built the Web – one site, one app, and one click at a time" (Townsend 2014: xiv).

Zulke juichtaal is typerend voor de verbinding tussen Big Data en de stad als 'smart city'. Het idee is: de numerieke verbeelding van de stad zal de stad efficiënter maken. Problemen worden opgelost door op collectieve schaal data te verzamelen en er via data mining patronen in te herkennen die interventies mogelijk maken op de processen waarover data verzameld zijn. Maar is dat zo?

BIG DATA ZIJN TE ZIEN ALS EEN VOLGENDE STAP IN WAT DE NUMERIEKE VERBEELDING VAN HET LEVEN GENOEMD KAN WORDEN

Is efficiëntie de overheersende waarde in de organisatie van de stad? Recent hebben Ton Dassen en Maarten Hajer beargumenteerd dat niet 'smart cities' nodig zijn, maar een 'smart urbanism'. In plaats van de efficiëntiegerichte 'smart city' benadrukken zij dat het stedelijk leven pas beter wordt voor burgers wanneer nagedacht wordt over de relatie tussen mens en technologie, maar vooral ook stad en natuur, in een context van planning en urbanisme (Dassen en Hajer 2014). In het laatste deel van dit essay wil ik zelf ingaan op de gevolgen die de toepassing van Big Data op de stad heeft voor het idee van het publieke.

GEALCULEERDE PUBLIEKEN EN DE STAD

Publieken bestaan tegenwoordig in meervoud. Er is niet 'het publiek' in abstracto, maar publieken ontstaan naar aanleiding van issues, gebeurtenissen en situaties. Zet in Rotterdam een beeld neer – 'Kabouter Buttplug' in de volksmond – en er ontstaat een publiek, met een in dit geval publieke discussie van voor- en tegenstanders van plaatsing van het beeld. Op heel andere manier: decentraliseer de zorg voor verstandelijk gehandicapte kinderen en er is een lokaal publiek van bezorgde ouders die zich mogelijk verenigen en tot het stadsbestuur wenden. Een laatste voorbeeld, nog weer anders: plaats een snelheids-camera langs een weg en er ontstaat een publiek, online bijvoorbeeld, van tegenstanders en mensen die anderen informeren, mogelijk via apps, dat ze op die plek uit dienen te kijken om geen boete te krijgen.

Wat gebeurt er nu met het ontstaan van publieken wanneer Big Data de stad tot 'smart city' transformeren? Op dat moment worden publieken wat de Amerikaanse mediawetenschapper Tarleton Gillespie 'gecalculeerde publieken' heeft genoemd (2014: 168). Omdat zulke publieken technologisch gemedieerd zijn, worden een aantal eraan gerelateerde politieke issues al snel technologische issues. Die issues zijn van groot belang voor de toepassingen van Big Data in de stad. Ze vormen de politieke dilemma's die het gebruik van Big Data in de stad met zich meebrengt. Ik noem er hier vier:

1 Inclusiepatronen.

Welke keuzes liggen achter de gebruikte algoritmes? Welke data worden wel en welke niet geïncorporeerd? Concreet met betrekking tot de stad valt hierbij te denken aan: welke personen en bewegingen worden via 'smart camera's' herkend als potentieel veiligheidsprobleem? In welke delen van de stad worden mobiliteitsgegevens verzameld en in welke delen niet? Hoe wordt mobiliteit geregistreerd? Met behulp van automatische nummerbordherkenning, via registratie van mobiele telefoons? Wie wordt daarbij wel en wie juist niet meegenomen? Algoritmes gebruiken criteria voor inclusie die aan publieken onbekend zijn. Maar de toegang tot de stad is van oudsher een politieke vraag. Hoe is het mogelijk de inclusiecriteria van dataverzameling over stadsbewoners en bezoekers ter discussie te stellen?

2 Anticipatie:

Big Data bieden de belofte op gedrag van individuen en publieken te anticiperen. Maar wat doet dat met de vrijheid van die individuen en publieken? Wanneer over personen en publieken data verzameld worden waarmee die personen en publieken vervolgens, via anticipatie, aangepast worden, hoeveel mogelijkheden zijn er dan om zulke aanpassing op democratische manier aan de orde te stellen? Dit zijn vragen die vergelijkbaar zijn aan de dilemma's die 'nudging' met zich meebrengt.

3 Outsourcing van politieke keuzes:

Gebruik van Big Data gebeurt vaak vanuit het oogpunt van efficiëntie (vgl. Townsend 2013). Op dat gebied zijn de beloftes groot. Maar een exclusieve nadruk op efficiëntie gaat voorbij aan politieke keuzes. Mobiliteit in de stad kan middels Big Data potentieel gereguleerd worden door

efficiëntere verkeersstromen te calculeren en ook daadwerkelijk vorm te geven, maar dat gaat voorbij aan de keuze of het überhaupt wenselijk is dat er zoveel mobiliteit is. Stadsbewoners vormen een publiek in relatie tot mobiliteit, bijvoorbeeld als het gaat om gezondheid en de relatie tot uitlaatgassen. Kan met een nadruk op efficiëntie de vraag nog gesteld worden of het niet beter is heel andere, groene vormen van mobiliteit te stimuleren, bijvoorbeeld via publieke voorzieningen als openbaar vervoer? Hoe dus te voorkomen dat politieke keuzes gereduceerd worden tot technocratische keuzes in exclusieve dienst van efficiëntie? Politiek dreigt tot technocratie of bestuur ge-outsourcet te worden (vgl. Schinkel 2012), en het is niet verwonderlijk dat een stad als Singapore een voorbeeld is van een 'smart city' (Vanky 2014).

4 Gebruik van data:

Algoritmes vergen databases. Wat gebeurt er met data? Data-infrastructuren zijn vaak privaat, en dat brengt de mogelijkheid met zich mee dat data ook door private partijen doorverkocht worden voor het samenstellen van 'gecalculeerde publieken' die in dat geval uit collecties van consumptieprofielen bestaan. Staat 'opting out' databases (vgl. Girardin 2014: 26) straks gelijk aan 'opting out' de stad – een keuze die overduidelijk niet een reële keuze is? Hier spelen issues rond 'privacy', maar daarbij gaat het ook om de potentiële gevaren van 'gecalculeerde publieken', waarvoor personen geworven worden vaak zonder dat ze het doorhebben.

DE POLITIEK VAN DE 'SLIMME STAD'

De belangrijkste conclusie uit het bovenstaande is dat Big Data en de algoritmische verwerking van data van en over de stad weliswaar grote beloften met zich meebrengen, maar dat daarbij steeds ook het gevaar bestaat dat er weinig ruimte voor politiek blijft in de stad. Technologie wordt weliswaar vaak gezien als medium van nieuwe, 'open' vormen van politiek, maar zulke pleidooien zijn tot nog toe onsuccesvol en ze zijn vaak kinderlijk naïef over wat politiek eigenlijk betekent (Morozov 2013). Het gevaar blijft dat nieuwe technologieën het publieke leven in de stad weliswaar 'optimaliseren', maar daarmee ook opsplitsen in bestaande systemen, doordat algoritmisch gecalculeerde publieken door feedback gekenmerkt worden. Het gaat om het verzamelen van informatie over stedelijke publieken, waarmee die publieken op gecalculeerde wijze gemodificeerd worden,

en er is geen einde aan deze cirkel (vgl. Vanky 2014: 86), die daarmee gesloten is. Het bestaande wordt zo versterkt en efficiënt gemaakt, dat is de belofte. Maar ook wanneer het allemaal niet zo efficiënt zal gaan zijn, is de vraag in hoeverre dit nog ruimte biedt voor politiek. Politiek als de contestatie van algoritmes en databases. En politiek als het vermogen radicaal andere keuzes te maken die bestaande databases geheel overbodig maken. Een 'smart urbanism' houdt die spanning in het oog. In zijn pleidooi voor een 'smart urbanism' – in plaats van een 'smart city' – stelt Maarten Hajer (2014) dat we oog moeten houden voor de belangen die gemoeid zijn met technologie. Die belangen zijn vaak een mengeling van de belangen van beleidsmakers en die van technologiebedrijven. Beleidsmakers neigen ertoe uit te gaan van a priori voorkeuren en wenselijke toestanden en vinden in de techno-utopische beloftes van technologiebedrijven een compatibele partner. Niet alleen reduceert die politiek tot technocratisch probleemmanagement, het zet ook de deur open voor een verdergaande rol van private bedrijven in de inrichting van de publieke ruimte en in de vormgeving van het publieke überhaupt. We moeten daarom oppassen dat de 'slimme stad' niet vooral de 'private stad' is. We zijn pas collectief slim als we publiek kunnen zijn.

OVER DE AUTEUR

Willem Schinkel (1976) is socioloog. Hij werkt aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Sinds 2005 is Schinkel bijzonder hoogleraar in de theoretische sociologie aan de Erasmus Universiteit. Hij is lid van de Jonge Akademie van de KNAW. Schinkel publiceert onder andere over de staat, integratie en de sociologie van de liefde.

**HET
STEDEN-
BOUWEND
DIER**

**Daan
Roovers**

“De mens is een stedenbouwend dier”, stelde de Duitse cultuurfilosoof Oswald Spengler. Door in grote groepen te gaan leven en steden te bouwen heeft de mens zich meer en meer losgemaakt van de natuur. Dit heeft een enorme explosie aan creativiteit en innovatie teweeggebracht, die al meer dan 5000 jaar geleden begon.

De eerste steden ontstonden in het vruchtbare gebied tussen de Eufraat en de Tigris, het huidige Irak, het gebied waar de Soemeriërs woonden. In de eerste steden, zoals Ur en Uruk, ontstonden samenlevingen met een voor die tijd spectaculaire omvang (tot wel 100.000 mensen). Het zijn deze steden waarin een spectaculair aantal nieuwe ontdekkingen werd gedaan. De uitvinding van het wiel, die van het schrift, de strijdwagen, de eerste klok, de eerste school, het eerste apothekersboek, de eerste liefdesverzen – ze kwamen naar verluidt allemaal voort uit het gebied rondom Ur. Door de intensieve manier van samenleven in een grote groep mensen nam de beschaving een enorme vlucht en ontstond er ook een nieuwe manier van samenwerken: beroepsspecialisatie, wetgeving en technologie waren het gevolg.

Waarom de steden precies toen tot ontwikkeling kwamen is niet precies duidelijk – veiligheid en klimaatverandering worden vaak genoemd – in elk geval is er vanaf dat moment een ontwikkeling richting verstedelijking begonnen die nooit meer is opgehouden, en alleen nog maar is versterkt. De paar kleine lokale stadskernen van toen zijn uitgegroeid tot een grote vernetwerkte wereldomvattende stadssamenleving – en in de 21^e eeuw leeft meer dan de helft van de mensen wereldwijd in een stad. De geschiedenis van de mensheid is een geschiedenis van de stadsmens, meent Spengler dan ook.

De stad is natuurlijk niet zozeer een dichtbevolkte verzameling van gebouwen, de stad is in eerste instantie een ontmoetingsplaats. Stadsmens Socrates (Athene) voelde zich dan ook niet thuis in de natuur: ‘Velden en bomen kunnen ons niets leren, maar de mensen in een stad wel.’ Veel filosofen zullen het hem nazeggen, omdat – zeker tot aan de 19^e eeuw, dus tot aan de tijd vóór de Romantiek – veel grote denkers hun leven doorbrachten in

de stad. Vanzelfsprekend natuurlijk, omdat daar de universiteiten zaten en de drukkers, en je er makkelijk contacten kon onderhouden met andere geleerden. Maar opvallend genoeg óók vanwege de mogelijkheid om ongestoord te kunnen werken in de stad. Decartes, die op zoek was naar rust – hij was tijdens zijn leven al erg beroemd en zat niet erg te wachten op al te veel aanloop van collega-filosofen – kwam na vele omzwervingen terecht in Amsterdam. ‘Iedereen is hier zo druk met de handel dat ik er mijn hele leven zou kunnen verblijven zonder opgemerkt te worden.’ Juist de chaos, de woekering en de betrekkelijke anonimiteit brachten de rust en concentratie die hij zocht.

Maar er is natuurlijk niet alleen lof voor de stad. Zeker vanaf de negentiende eeuw, als de Romantiek kritiek uitoefent op het tijdperk van de Verlichting, de tijd van de wetenschappelijke vooruitgang en de industrialisatie, wordt de stad een synoniem voor decadentie, vervreemding en verval. Een goed voorbeeld hiervan is Friedrich Nietzsche. Nietzsche, die zelf om na te denken het liefst door de bergen wandelde, laat in Aldus sprak Zarathustra zijn Perzische profeet Zarathustra een grote stad passeren. Een nar die bij de poort van de stad staat, roept: ‘O Zarathustra, dit is de poort van de grote stad: hier heb je niks te zoeken en alles te verliezen (...) Spuug op deze stad van kleingeestige mensen en keer om. Spuug op de stad, die de vuilnisbelt is waar alles wat gehavend, verdacht, geil en duister is... etterend op een hoop ligt. Spuug op de grote stad en keer om.’ Ook Martin Heidegger (20e eeuw) keert zich af van de stad. Na zijn academische carrière trekt hij zich terug in een hut en beperkt zich zoveel mogelijk tot het landleven: ‘Ik luister naar wat de bergen, de wouden en de boerenhoeven zeggen.’ De stad staat model voor verval en voor inauthenticiteit. De natuur staat voor rust, contemplatie en oorspronkelijkheid.

Maar het is niet de natuur die ons bijzonder maakt, het is de cultuur die ons onderscheidt van het dier en de mens uniek maakt, meenden de Franse existentialisten. Sartre, De Beauvoir, Camus floreerden dan ook in het mondaine stadsleven van de tweede helft van de 20^e eeuw. Voor echt nieuwe opvattingen over de verhouding tussen stad en platteland moeten we echter naar het begin van de 21^e eeuw waarin Zygmunt Bauman en Peter Sloterdijk (beide kleine-stadsbewoners: Leeds resp. Karlsruhe) proberen te doordenken wat het betekent om in een postmoderne stad te leven.

DE 'GESCHIEDENIS VAN DE STADSMENS' IS EEN GESCHIEDENIS DIE BEWEEGT TUSSEN CHAOS EN RUST, TUSSEN HET ONTMOETEN VAN ANDEREN EN DE VRIJHEID VAN DE ANONIMITEIT

Een opvallende observatie van Bauman gaat over veiligheid. Van oudsher gingen mensen in steden wonen om veiligheidsredenen. Ze kropen bij elkaar, bouwden een stadsmuur en een slotgracht en organiseerden zo een gezamenlijke verdediging tegen de vijand van buiten. Tegenwoordig staan steden juist bekend vanwege hun ónveiligheid. In plaats van schuilplaatsen tegen het gevaar zijn steden getransformeerd naar de bronnen ervan en dat maakt dat de roep naar veilige en afsluitbare plekken in de stad toeneemt. Baumans dochter Irena Bauman is architecte en ziet dit terug in de moderne stadsarchitectuur. "Gated communities zijn wereldwijd in opkomst", zegt ze. "Projectontwikkelaars weten dat het beter verkoopt als het afsluitbaar is. Ze spelen in op een angst die mensen hebben." Dat geldt ook voor de openbare ruimte. 'Die wordt steeds meer verkocht aan private partijen. Hier in Leeds wordt de ruimte voor de markt, waar veel armere mensen naartoe gaan, kleiner, ten behoeve van een overdekt winkelcentrum. Afsluitbaar en in private handen, compleet met uitsmijters en panic buttons waarmee winkeliers elkaar kunnen waarschuwen voor onraad.'

Leven in een stedelijke gemeenschap is leven in de 'vloeibare moderniteit', stelt Zygmunt Bauman, waarin traditionele verbanden tussen mensen en traditionele structuren niet meer vastliggen, maar 'vloeibaar' zijn geworden. Elke samenhang is tijdelijk, vrijwillig, vluchtig en eenvoudig te verbreken. Hij ontwikkelt het begrip 'cloakroom communities': garderobe-gezelschappen voor de duur van een voorstelling. Kenmerkend voor die gezelschappen volgens Bauman is dat de gelegenheid – de voorstelling, het theater– deze mensen uit totaal verschil-

lende hoeken bijeenbrengt en nadien weer restloos laat opgaan in de menigte. Tijdens de voorstelling worden hun aandacht, hun bewondering en hun lach even gelijkgezet. Ze zijn heel even verenigd als publiek – ze delen een garderobe; maar ze verbinden zich niet op een andere manier elkaar. Ze zijn alleen maar een community vanwege die voorstelling. Ze hebben die voorstelling nodig.

Peter Sloterdijk (Karlsruhe, 1947) beschrijft onze samenleving als een wereld van schuim. Elk individu begeeft zich in een eigen kleine cel, die via talloze, vrij fragiele verbanden samenhangt met andere kleine cellen. In het derde deel van zijn Sferen-trilogie *Schuim* schrijft hij: 'Eenieder is een eiland (...)' eilanders zijn gewoonlijk slecht te gebruiken voor het creëren van gehelen. Maar hoe het ook met het isolement van de bij zichzelf ingerichte eilanders gesteld mag zijn, het zijn toch steeds gecoiliseerde, op een netwerk aangesloten eilanden, die kortstondig of chronisch middelgrote of grote structuren met buureilanden moeten vormen – een nationale vergadering, een club, een vrijmetselaarsloge, een personeelsbijeenkomst, een aandeelhoudersvergadering, een publiek in een concertzaal, een buurt in een voorstad, een schoolklas, een religieuze gemeente, een verzameling automobilisten in de file, een congres van belastingbetalers. Als we deze ensembles, zowel in hun episodische samenballingen als in hun duurzame symbiosen, als schuimstructuren omschrijven, dan doen we dat ook om een uitspraak te doen over de relatieve dichtheid van gecoiliseerde levensconglomeraten of bondgenootschappen – een dichtheid die altijd groter zal zijn dan die van veel archipels (die in alle andere

gevallen een treffende metafoor zijn voor geïsoleerde veelheden) maar kleiner dan die van massa's.' Het relatieve isolement van een dergelijke 'schuimverband' heeft zeker ook voordelen. Het is zelfs een bijzondere prestatie, zo vertelt Sloterdijk in een lezing: 'Typerend voor de homo sapiens was dat hij in relatief kleine, hechte groepen leefde, met nauwe onderlinge banden. Zijn belangrijkste kenmerk was empathie, de unieke eigenschap je in staat stelt om in de ziel van een ander te blikken – niet met je ogen maar met wat psychologen tegenwoordig invoelingsvermogen noemen.' Wij waren ooit gebouwd om te leven in kleine groepen, ter grootte van een zeer uitgebreid familieverband, pakweg zo'n 150 mensen. Het feit dat we in steden zijn gaan wonen stelt nieuwe eisen aan de manier waarop we in de wereld staan. Zelfs aan onze instinctmatige aandriften, die zich in de loop van duizenden jaren geleidelijk aanpassen. Sloterdijk vervolgt: 'Een goede vriendin van mij vertelde me dat ze eens een ongelukkige liefdesgeschiedenis had in Parijs. Haar toenmalige vriend had haar verlaten en zij liep huilend door de straten. Ze zei: het geweldige van de Fransen was dat niemand mij probeerde te troosten. Zij hielden dus hun empathie binnen, ook als ze best konden bedenken dat er iets aan de hand was met die vrouw die daar met betraande wangen door de straten liep. Dat is een hoogculturele prestatie: dat je je empathie voor je houdt – tot je aan de deur hebt geklopt en een heel duidelijk "kom binnen!" hebt gehoord.' Om te kunnen overleven in een steeds sterkere anonimiteit transformeert oorspronkelijk natuurlijk gedrag in een nieuwe 'tweede natuur', die veel meer is toegesneden op de levensvormen van de 21^e eeuw. Het onderlinge verband wordt losser.

De 'geschiedenis van de stadsmens', die Spengler al beschreef, is een geschiedenis die beweegt tussen chaos en rust, tussen het ontmoeten van anderen en de vrijheid van de anonimiteit. Een geschiedenis van een haat-liefdeverhouding t.a.v. grote verstedelijkte gebieden. De stad staat model voor de beschaving en heeft tal van technieken ontwikkeld om deze beschaving over te brengen: cultuur en politiek. Hoe staat het leven in de stad er nu, in de 21^e eeuw, voor?

De mens is volgens de Griekse filosoof Aristoteles uiteindelijk een zoön politikon, een politiek dier. Het woord politikon is afgeleid van polis, wat stad betekent. Dat de mens een politiek dier is, betekent volgens Aristoteles niet meer of minder dan dat de mens tot samenleven gedoemd is. Hij is niet zomaar een kuddedier, zoals de meeste dieren, noch is hij

solitair en zichzelf genoeg, zoals de goden dat zijn. Mensen hebben elkaar altijd opgezocht en zullen altijd in groepen leven. Maar hoe leefbaar is de stad, 5000 jaar na haar ontstaan? Hoe beschaafd is de beschaving? Heeft de betrekkelijke anonimiteit zich inmiddels niet ontwikkeld tot een grote onverschilligheid? De beschermende waarde van het 'schuim', het postmoderne samenbindende verband, zoals Sloterdijk dat beschrijft, is klein – het spat snel uiteen. De vraag waar denkers als Zygmunt Bauman en Peter Sloterdijk ons mee achterlaten zijn de volgende. Is het postmoderne schuimige of vloeibare verband sterk genoeg als weefsel voor de moderne stedelijke samenleving? Hoe organiseer je een hechter weefsel?

De tweede vraag betreft het thema veiligheid in de moderne stad. Hoe kunnen we omgaan met een gevoel van risico en onveiligheid waarbij de 'vijand' en het gevaar eerder van binnen dan van buiten lijken te komen? Is er, zonder te vluchten in de schijnzekerheid van de gated communities, een effectieve manier om deze 'vloeibare onzekerheidsgevoelens' te kanaliseren?

OVER DE AUTEUR

Daan Roovers is filosoof, trainer, docent en voormalig hoofdredacteur van Filosofie Magazine. Zij schrijft en spreekt onder andere over onderwijs, opvoeding, gezondheidzorg en feminisme. Ze is programmamaker en gespreksleider in De Rode Hoed. Ze doceert aan de School of Life en aan de Universiteit van Amsterdam en trainer aan de Denkadademie.

**DE STAD
MOET OP
ZOEK
NAAR HAAR
PLAATS**

**Jan-Hendrik
Bakker**

Wat is de overeenkomst tussen New York en Domburg? Inderdaad, beide plaatsen liggen aan zee, maar belangrijker nog, ze hebben beide een geschiedenis die daaraan is verbonden. De een is een miljoenenstad waar de Europese immigranten in de negentiende en begin twintigste eeuw voet aan land in de Nieuwe Wereld zetten, de ander is een slaperig badplaatsje in Zeeland met toch enige grandeur. De schilders Jan Toorop en Piet Mondriaan kwamen er graag. Mondriaan schilderde zowel het licht bij het Zeeuwse plaatsje als dat op Broadway in New York. En wat is de overeenkomst tussen een andere miljoenenstad als Dubai en pakweg Zoetermeer? Het zijn alle twee *boomtowns*, de een in een petrostaat, de ander als keurig geplande satellietstad van Den Haag. Maar beide missen voorlopig nog een in het oog springende cultuurgeschiedenis.

Zelfs al zullen in de toekomst in Nederland sommige steden krimpen, de verstedelijking zal ook in ons land steeds verder doorzetten. Verstedelijking is niet alleen een kwantitatief verschijnsel, maar ook een kwalitatief. Je woont in een stad als je je stedeling vóélt. En voor dat laatste zorgen de media wel; met het wereldnieuws, Facebook en de AEX-index op je iPhone is het dorpsleven ver weg. De doorgaande verstedelijking zal mentaal niet te onderschatten gevolgen hebben. Liever dan termen als 'vervreemding' of 'ontworteling' gebruik ik daarvoor de term *ontplaatsing*. Eén van de effecten van de moderne vrijheid is dat binding aan de plaats waar we wonen en werken veel minder tot – voor sommige mensen – nihil geworden is. Ontplaatsing is een proces dat goeddeels in het hoofd gebeurt, want je hoeft er niet letterlijk een zwervend bestaan voor te leiden. Het is een tendens die, de huidige hang naar lokaal en regionaal ten spijt, de onvermijdelijke prijs is voor de modernisering die ons heeft losgemaakt uit de oude, vertrouwde verbanden.

Met de voortgaande verstedelijking van de wereld zal ook de mentale ontheemding toenemen, en daarmee de behoefte aan een plaats om te zijn. In de premoderne wereld bezaten mensen enkelvoudige, in beton gegoten identiteiten. Die betonnen identiteiten, verschaft door kerk en afkomst, zijn vernietigd, maar het verlangen ergens bij te horen is gebleven. Gesproken wordt nu over 'veelvormige' en lichte identiteiten, die bovendien meestal niet voor

het hele leven gelden. Deze dynamische identiteit hangt sterk samen met 'waar we zijn' en veel minder met 'waar we vandaan komen'. Dat geldt al voor het belang dat we aan bepaalde vakantiebestemmingen hechten: 'ik ben een echte francofiel' of 'ik hou van de bergen' vertellen iets over wie je bent of wilt zijn. Maar veel sterker dan het toeristische aspect is de dimensie van het wonen. We zijn waar we wonen (O10 of O30!), in de dubbele betekenis van het werkwoord, zich ergens bevinden en iets of iemand zijn.

MEER DAN DOORGANGSGEBIED

De stad functioneert objectief gesproken als neutraal doorgangsgebied; haar inwoners komen en gaan. Maar binnen die objectieve ruimte creëren mensen subjectieve microplekjes waar ze zich thuis voelen. Dat kan het eigen huis zijn, de voetbalkantine, het buurtcafé, het bedrijf waar iemand werkt of een hangplek ergens in een parkje. Zo ligt over elke grote stad een netwerk van duizenden, tienduizenden of zelfs miljoenen met persoonlijke emoties geladen plekjes. Achter de stenen façade van de stad wemelt het van de persoonlijke beleving. Hoe al die persoonlijke emoties op één plek kunnen samenkomen, bijeengebracht als het ware in een bovenindividueel verband, zien we gebeuren als er een trottoir onder de bloemen en waxinelichtjes bedolven raakt na een schokkend misdrijf op die plek. Dan kunnen stenen spreken en vertellen ze een verhaal dat gemeenschappelijk wordt beleefd.

De afgelopen decennia hebben stadsbestuurders vooral geprobeerd te verdienen aan het imago van hun stad. Citybranding en citymarketing waren de sleutelwoorden. Als je het handig aanpakt als stadsbestuur kan dat miljoenen opleveren. Nu de grondprijzen zijn ingestort, is beeldvorming een alternatief geworden om het product stad toch nog aan de man te brengen. Maar hoe zit het ondertussen met haar bewoners? Hoe zit het met het veelgeprezen vestigingsklimaat, dat voor citymarketeers ook een uitgangspunt hoort te zijn maar dat waarschijnlijk wat achterop is geraakt bij hun liefde voor dagjesmensen, hoteleigenaars en evenementenbureaus? Hoe zit het met de stad als *woonplaats*? Als steeds meer mensen in steden zullen wonen en het moderne stedelijke levensgevoel zal blijven toenemen, zal de urgentie van die vraag alleen maar toenemen, want in cyberspace alleen kunnen we niet wonen. De stad heeft een functie als hedendaags zingevend verband. Ze is onze *common ground*. Daarom is 'place making' de urgentie van elke toekomstige stad.

DRIE ONTWIKKELINGEN

In het verleden zijn het voornamelijk schrijvers, cineasten, kunstenaars en muzikanten geweest die dat zingevend verband – begrepen op een niet-religieuze, moderne manier als *place to be* die bijdraagt aan een dynamische lichte identiteit – tot stand hebben gebracht. En wel buiten de invloed van urbanisten en bestuurders om en grotendeels zonder vooropgezette bedoelingen. De namen van Detroit, Parijs, New York, Praag en talloze andere grote en kleine steden zijn verbonden aan romans, muziek- en kunststijlen, films et cetera. Die ademen op hun beurt een levensgevoel dat deel is gaan uitmaken van het individuele bestaan van de mensen die er wonen. Een andere groep die altijd sterk heeft bijgedragen aan de identiteitversterkende functie van de stad zijn onderzoekers als journalisten, filosofen en historici. Beide groepen behoren traditioneel tot de alfasector, die zich richt op zingevend onderzoek (onlangs nog vurig verdedigd door de invloedrijke filosofe Martha Nussbaum in *Niet voor de winst*), terwijl architecten, planologen en stadsociologen veel meer onder

invloed staan van de harde economische en kwantitatieve benadering. (Alfa en bèta hoeven elkaar niet uit te sluiten overigens, de vraag is alleen hoe ze elkaar kunnen vinden. Dat is een politieke vraag in de meest letterlijke zin.) In dit stuk wil ik vooral laten zien hoe de alfasector van doorslaggevende invloed zou kunnen zijn op het punt van drie grote urbane ontwikkelingen.

- 1 De individualisering van de samenleving zet door. Dat is niet alleen een kwestie van vergrijzing, ook jongeren kiezen voor, of komen ongewild terecht in, eenpersoonshuishoudens of eenoudergezinnen. In de nabije toekomst zal 40 tot 50 procent van de bevolking alleen wonen. Dat feit heeft consequenties voor de sociale cohesie in een stad. Zullen al die individuen straks hun strikt persoonlijke leven leiden, een soort *Sex and the City*, maar dan wat minder komisch en glamorous, of zijn er toch manieren waarop zij op een lichte en flexibele manier betrokken blijven bij hun woonplaats?

DE VERBEELDING VAN DE STAD IN DE MODERNE MEDIA IS NIETS ANDERS DAN DE VOORTZETTING MET ANDERE MIDDELEN VAN DE VERBEELDING VAN DE LEEFWERELD IN DE OUDE MYTHEN

- 2 Optimistische uitdragers van het neoliberalisme willen ons nog steeds doen geloven dat de economische crisis maar tijdelijk is. Straks is alle leed geleden als er weer economische groei optreedt en daarmee banengroei. Het eerste is geen zekerheid, het tweede lijkt al helemaal ongefundeerd. Veel mensen zullen in de toekomst van de arbeidsmarkt verdrongen worden door robotisering. Die groep – en het zal niet bij een paar duizend blijven – komt ten laste van de gemeenschap. Het is in de eerste plaats cruciaal dat die gemeenschap dan ook inderdaad 'gevoeld' wordt, in de tweede plaats dat die baanloze groep zichzelf, in een samenleving waar betaald werk als de hoogste zingeving van het leven geldt, niet als een nutteloze en door belastingbetalers gehate onderklasse gaat ervaren.
- 3 De klimaatveranderingen maken het noodzakelijk voedselproductie en stad weer dicht bij elkaar te brengen. Ook veel meer openbaar en particulier (recreatief) groen, of eigenlijk open grond in het algemeen, zijn nodig om het stedelijke hitte- en overstromingseffect op te vangen waarmee stedelijke gebieden al te maken hebben en nog meer zullen krijgen in de toekomst. Daarnaast is duidelijk geworden dat handhaving of zelfs bevordering van de biodiversiteit steeds meer een taak voor steden begint te worden; de stad is de overlevingsplek, of safehaven, geworden voor veel meer dan het menselijk leven alleen. De stad is in toenemende mate ook de biotoop van planten en dieren nu de omringende gronden door intensieve landbouw eerder een ernstige bedreiging dan een stimulans voor de biodiversiteit zijn gebleken.

VERHAAL EN SYMBOOL

Om het hoofd te kunnen bieden aan de fragmentatie die de eerste twee ontwikkelingen teweeg zullen brengen in het broze weefsel van wat ik 'stads-identiteit' noem, moet de stad in staat blijven een natuurlijk en min of meer herkenbaar thuis te bieden aan het individu dat buiten de structuur van familie en/of werk is komen te verkeren. De Duitse filosoof en antropoloog Ernst Cassirer (*An Essay on Man*, 1946) heeft de mens geschilderd als een symbolisch dier, een wezen dat zijn wereld alleen maar kan ervaren en interpreteren door middel van verhalen en mythen. Homo sapiens zal dat symboolwezen altijd blijven, ook in zijn hoedanigheid van homo metro-

politanus. De verbeelding van de stad in de moderne media is niets anders dan de voortzetting met andere middelen van de verbeelding van de leefwereld in de oude mythen.

Er moet op subtiele, niet-autoritaire manier een web geweven worden dat de eenling verbindt met de geschiedenis en het imago van de stad. Zoiets kan niet met behulp van sociale en culturele programma's van bovenaf even geregeld worden, zoals in de jaren zeventig van de vorige eeuw de heersende opvatting was, maar vraagt om een min of meer zelfstandig levendig cultureel klimaat in de stad. In deze tijd waarin bestaande culturele voorzieningen als bibliotheken, volksuniversiteiten, filmhuizen en muziekscholen wegbezuinigd worden, is het moeilijk voorstelbaar dat er juist op dit gebied een herstel komt. En toch zal het moeten.

De uitdaging voor de nabije toekomst wordt hoe er weer een laagdrempelige culturele infrastructuur in steden kan groeien. Ik heb er zelf geen antwoord op, maar zie ondertussen wel hoe in mijn eigen woonplaats de plaatselijke schouwburg, het zwembad, de kinderboerderij en kleine concertpodia een voor een moeten sluiten. Van de overheid valt in financieel opzicht in elk geval weinig tot niets meer te verwachten. Het zal moeten komen van particulieren en kleine groepen, van initiatieven op wijkniveau die op den duur succesvol blijken en doorstralen naar de hele stad. Het wachten is op een nieuwe *creative class*, maar nu niet een die de stedelijke economie aanjaagt zoals Richard Florida beschreef, maar een die op microniveau, grotendeels buiten de economie om, de fundamenten legt voor de hernieuwde culturele bedrijvigheid waarvan de sfeer in steden zo afhankelijk is. Politici en bestuurders zullen zich moeten beramen op hun rol daarin. Kunnen zij niet alleen faciliteren maar ook verbinden?

Duidelijk is in elk geval dat van de ooit zo welig tierende adviesbureautjes, platforms en sociaal-culturele knooppunten of hoe ze ook mochten heten, niet zo veel meer te verwachten valt. Dat zijn leeggezogen instituten geworden met chronisch geldtekort. Het moet komen van bevlogen burgers, zoals bijvoorbeeld Floor Ziegler die van een mislukt en onvoltooid stedenbouwkundig project met het Noorderpark in Amsterdam van dat park het culturele middelpunt maakte van de buurt.^{1*}

* Voetnoten zijn opgenomen in de literatuurlijst achterin deze bundel.

GROTE KANS

Wat betreft het derde punt, hier ligt een grote kans. Het spreekt voor zich dat de ecologische, landbouwkundige en waterbouwkundige kennis die nodig is voor de transitie van de huidige stad naar die van een groenere en duurzamere toekomst voornamelijk leunt op techniek en exacte wetenschap. Naast de bètasector kan echter de alfasector in dit geval ook veel betekenen, omdat hier de zingeving en het maatschappelijk debat vandaan moeten komen. Bij techniek gaat het om de inzet en toepassing, niet om zuiver wetenschappelijke kennis. Iemand moet op het idee komen om oude fabrieksruimten en leegstaande kantoren om te vormen voor kleinschalige stadslandbouw, zoals nu overal in de grote steden al gebeurt. Iemand moet die ideeën ook op het spoor komen en beschrijven voor een groot publiek, en dat op een pakkende manier.

Het boek *The Hungry City* (www.hungrycitybook.co.uk), dat de relatie tussen stad en voedsel op de kaart zette, werd geschreven door een architecte, Carolyn Steel, die veel en gedreven historisch onderzoek deed naar de relatie stad en platteland en uiteindelijk daarmee het politieke kader schiep waarbinnen haar inzichten vruchtbaar werden. Het was in Den Haag een stedelijk kunstenaarsplatform dat in samenwerking met de Rotterdamse architect Winy Maas een mentaal laboratorium opzette over stad en voedselproductie. En ten slotte, het begrip 'antropoceen' (het tijdperk waarin techniek en natuur geheel vervlochten zijn geraakt) werd op de recente Architectuur Biënnale van Rotterdam (2014) door de stedelijke museumwereld uitgewerkt en gepresenteerd. Drie voorbeelden hoe ook op het terrein van natuur en milieu kunst en wetenschap hand in hand gaan.

DYNAMISCH

De identiteit van een stad moet dynamisch zijn of ze is niet. Dynamisch wil zeggen dat ze levend is, pluraal, uit verschillende componenten bestaat en dat die ten opzichte van elkaar kunnen wisselen in sterkte en betekenis. Den Haag is de weduwe van Indië, ook de bakermat van de nederbeat en centrum van de politieke geschiedenis, maar de groeiende kloof tussen de gegoede klasse en een in meerderheid snel toenemende, goeddeels allochtone lage klasse die zijn loyaliteiten elders heeft, verandert die identiteit. Hoe dat proces verloopt is niet zomaar een objectief verschijnsel, iets wat gebeurt los van de waarneming. Er moeten verhalen verteld worden om dat openbaar te maken. Op die manier worden

de bewegende delen van een stadsidentiteit met elkaar in verband gebracht en kan er iets van een collectieve identiteit ervaren worden. Dit is mijn stad, hoe gecompliceerd ook.

Het actief vormgeven aan stadsidentiteiten is maar zeer ten dele het werk van architecten; een grote inbreng komt van de media, de kunstsector, filosofen en historici. De Nederlandse essayist Pieter Hoexma schreef hoe het leven in een Purmerendse nieuwbouwwijk niet onder hoeft te doen voor dat in een drukke stadswijk. Daarmee reikt hij bewoners een manier van kijken aan die ook hun eigen woonplek meer karakter kan geven. De film *De Marathon* heeft voor het 'Rotterdam-gevoel' van grote groepen inwoners misschien meer betekend dan een overwinning van Feyenoord. Iconische bouwwerken als de Euromast, Hotel New York of de Erasmusbrug zijn uiteraard gezichtsbepalend, maar hoe het voelt om in die stad te wonen, welk type bevolking je er tegenkomt en hoe het licht op de Maas eruitziet op een heldere winterdag wanneer de zon laag staat, zijn subjectieve ervaringen die dankzij schilders, fotografen, romanschrijvers en cineasten gedeeld kunnen worden. Daar komt architect noch pr-bureau aan te pas.

Net als in het verleden kan ook in de toekomst het leven in de stad voor de subjectieve versplintering behoed worden door de verbeelding van de kunst, die dat leven immers in een breder geheel plaatst en haar visie presenteert in boeken, tentoonstellingen, films, reportages, theaters, liedjes, gedichten, YouTube filmpjes et cetera. Afdwingen kan men dat proces niet, maar stimuleren wel. Daarom moet elk stadsbestuur zijn alfasector koesteren als kwartiermakers van de geest, plaatsmakers in de stad die steeds minder een thuis is geworden.

OVER DE AUTEUR

Jan-Hendrik Bakker studeerde filosofie, psychologie en literatuur in Leiden en Rotterdam. Hij is auteur, docent en journalist. In 1999 is hij gepromoveerd in de wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Jan-Hendrik Bakker is auteur van *Welkom in Megapolis* (2008) en *Grond* (2011).

Literatuur

Hans Peter Benschop

- 1 <http://agendastad.nl/wp-content/uploads/2015/01/agenda-stad-samenwerken-aan-de-toekomst-van-stedelijk-nederland-jan-2015.pdf>
- 2 CPB, PBL: *De Economie van de Stad*, 2015, blz. 18-19.
- 3 SCP (2014) Verschil in Nederland. *Sociaal Cultureel Rapport 2014*.
- 4 World Economic Forum (2015) *The Global Competitiveness Report 2015-2016*.

Pieter Hoexum

- Riesman, D. (1958) 'The Suburban Sadness', in: Dobriner, William M. (Ed.), *The Suburban Community*. New York.
- Vuijsje, H. (2007) 'Naamloos wonen in Vinexland', in: *Heden Vinex Ypenburg*. Arnhem.
- Reijndorp, A. e.a. (1998) *Buitenwijk. Stedelijkheid op afstand*. Rotterdam.
- Ivan Nio, A., Reijndorp A., Veldhuis, W. (2008) *Atlas Westelijke Tuinsteden Amsterdam. De geplande en de geleefde stad*. Amsterdam.

Gerard de Vries

- Cardinal Mazarin (2007 [1684]) *Bréviaire des politiques*. Paris: Arléa.
- Latour, B. (2004) *Politics of Nature*. Cambridge (Mass.): Harvard UP.
- Popper, K.R. (1974 [1945]) *The Open Society and its Enemies*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Voegelin, E. (1968) *Science, Politics and Gnosticism*. Washington: Regnery Publ.

Jan-Hendrik Bakker

- 1 www.dezwijger.nl/80438/nl/stadbericht-146-floor-ziegler-verbindt-mensen

Martijn de Waal

- 1 Jacobs, J. (1961) *The death and life of great American cities*. New York: Random House LLC.
- 2 Christopher, Alexander. 'A city is not a tree.' *Architectural Forum*, Vol. 122, No. 1, 1965.
Zie voor de relevantie van zijn werk ivm Smart Cities ook Townsend, A (2013) *Smart cities: Big data, civic hackers, and the quest for a new utopia*. New York: WW Norton & Company. Zie voor kritische reflecties op smart cities ook Greenfield, A. (2013) *Against the smart city*.
- 3 Engelsdorp Gastelaars, R. van, en David Hamers (2006) *De nieuwe stad. Stedelijke centra als brandpunten van interactie*. Rotterdam/Den Haag: NAi Uitgevers/RPB.
- 4 Zie bijvoorbeeld het werk van Arnold Reijndorp, Richard Sennett, Lyn Lofland.
- 5 Pariser, E. (2011) *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. London: Penguin UK.
- 6 Lezing Pieter Tordoer, "Komt de Randstad dichterbij? De ruimtelijk-economische impact van ICT"
ICTOOP Overijssel, 7 november 2014.
- 7 Voor meer hierover zie het werk van Joanna Saad-Sulonen met name Saad-Sulonen, J. *Combining Participations: Expanding the Locus of Participatory E-Planning by Combining Participatory Approaches in the Design of Digital Technology and in Urban Planning*. Phd Thesis. Helsinki: Aalto University, 2014.

Colofon

Deze publicatie is samengesteld door een onafhankelijke redactie, met financiële ondersteuning van het ministerie van Binnenlandse Zaken, in het kader van het programma Agenda Stad.

Auteurs

Jan-Hendrik Bakker, Hans Peter Benschop (inleiding), Désanne van Brederode, Govert Derix, Pieter Hoexum, Naomi Jacobs, Lieke Knijnenburg, Eberhard van der Laan (voorwoord), Daan Roovers, Willem Schinkel, Gerard de Vries, Martijn de Waal

Samenstelling en redactie

Hans Peter Benschop, Symone de Bruin, Saskia Hinssen, Jurgen Hoogendoorn, Syd Jordaan, Arjan Raatgever, Daan Roovers, Sjors de Vries

Illustraties

Cliff van Thillo

Eindredactie en ontwerp

Griffel & Bok
Roland Huisman

Drukwerk

Oranje Van Loon

Uitgave

Platform31
Postbus 20833
2500 GV Den Haag

December 2015

© Platform31

ISBN 978-94-91711-35-0

Over de stad – nu, vroeger en morgen – wordt heel veel gezegd en geschreven. Initiatieven, rapporten en projecten buitelen over elkaar heen. De kernwoorden zijn smart, duurzaam, creatief, weerbaar, flexibel en vitaal. Om dit spervuur van feiten en meningen te kunnen verwerken en plaatsen, moeten we soms even afstand nemen. Ontwikkelingen vanuit een bredere blik bekijken, of een andere hoek. Niet bang zijn om vragen te stellen in plaats van antwoorden te geven. De filosofie leent zich hier bij uitstek voor.

In de publicatie *Filosofen agenderen de stad* presenteren tien uiteenlopende denkers hun visie en stellen zij vragen over diverse aspecten van de toekomstige ontwikkeling van onze steden. Welk effect heeft de *filter bubble* op ons stedelijk gedrag? Hoe gaan we om met mixofobie? Is de stad een natuurfenomeen? Wat vonden Socrates, Descartes en Nietzsche van de stad? U voelt het al aankomen: in deze bundel vindt u geen 'quick wins' om onze steden leefbaar en internationaal concurrerend te maken. Wat u wél vindt? Nieuwe woorden, metaforen en perspectieven over steden als samenlevingen, politieke gemeenschappen, mentale, technologische en economische ruimten.

I S B N 978-94-91711-35-0

9 7894911711350 >